

1 (10) 2010

Studenckie Zeszyty Naukowe

Wkoło Rosji

Instytut Filologii
Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Opiekunowie naukowci:

dr hab. Krystyna Pietrzyka-Bohosiewicz, prof. UJ
dr Aleksander Wawrzyńczak

Redaktorzy naczelni:

Dagmara Bożek
Wojciech Koźmic

Korekta:

Dagmara Bożek

Okładka:

Sebastian Bożek

Skład:

Anna Popis-Witkowska

Druk:

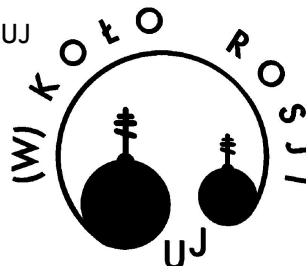
AT Group
ul. Łokietka 48
31-334 Kraków

„Studenckie Zeszyty Naukowe Wkoło Rosji” zostały wydane przy wsparciu finansowym Rady Kół Naukowych UJ oraz Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ

Przedruk całości lub poszczególnych artykułów za zgodą wydawcy.
ISSN 1898-4444

Adres redakcji:

Koło Naukowe Studentów Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ
(W)Koło Rosji
Al. Mickiewicza 11, 31-120 Kraków
<http://wkolorosji.wordpress.com/>
e-mail: zeszytynaukowe@gmail.com

Z przyjemnością oddajemy w Państwa ręce kolejny numer naszego pisma opatrzonego nową nazwą - „Studenckie Zeszyty Naukowe Wkoło Rosji”. Wyrażamy nadzieję, że spotka się on z zainteresowaniem z Państwa strony, a szczególnie nasz nowy dział Studenckie Serie Translatorskie, do którego lektury serdecznie zapraszamy.

Redakcja

SPIS TREŚCI

I. Dział literaturoznawczy

- BARBARA GOLONKO, Мотив борьбы отцов и детей в романе *Зависть* Ю. К. Олеси, пьесе *Дракон* Е. Л. Шварца и в романе *Мы* Е. И. Замятина 9
- AGNIESZKA PIELA, Pielgrzymstwo Fomy Puchowa 19

II. Dział kulturoznawczy

- ADAM NOWAKOWSKI, O tym jak w Związku Sowieckim zniszczono więzi międzyludzkie 25
- EWELINA RZESZÓDKO, Od ideałów teokracji, do panowania Antychrysta - ewolucja myśli Włodzimierza Sołowiowa 35

III. Recenzje

- ELŻBIETA ZIELIŃSKA, Trudne pytania - trafne odpowiedzi. Recenzja książki *Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruścińska* 51
- BARBARA GOLONKO, Отображение образов революции в фильме *Морфий* Алексея Октябрьнивича Балабанова 55

IV. Studenckie Serie Translatorskie

- IRINA ROMAŃSKA, *О прошлой жизни, гражданах с дому и...* других трудностях перевода. Критический комментарий перевода на польский язык рассказа М. Зощенко *Актер* 63
- SYLWIA DZIADOSZ, Nie zrywajcie akcji oświatowej, tłumaczu! Analiza krytyczna polskiego przekładu *Aktora* Michaiła Zoszczenki 65
- MONIKA GAŚIORSKA, Ile starego w nowym, czyli o polskim przekładzie *Aktora* Michaiła Zoszczenki 69
- AKTOR*, Michaiła Zoszczenki w tłumaczeniu Eweliny Dziadosz 71
- AKTOR*, Michaiła Zoszczenki w tłumaczeniu Dagmary Bożek, Kingi Dziwińskiej i in. . . 73

I. Dział literaturoznawczy

Barbara Golonko

kultura Rosji i narodów sąsiednich, IV rok

МОТИВ БОРЬБЫ ОТЦОВ И ДЕТЕЙ В РОМАНЕ *ЗАВИСТЬ* Ю. К. ОЛЕШИ, ПЬЕСЕ *ДРАКОН* Е. Л. ШВАРЦАИ В РОМАНЕ *МЫ* Е. И. ЗАМЯТИНА

Борьба между отцами и детьми продолжается из поколения в поколение. Это борьба крайностей. Конфликт юности со зрелостью, нового со старым. Конфронтация этих двух миров имеет место не только в реальной жизни, но также и в литературе, которая впоследствии увековечит на бумаге человеческую судьбу, обессмертит разлады людей, передаст дух времени. Новая эпоха в культуре всегда вызывает стычки. Если не было бы столкновения пылкой юности со степенной зрелостью, прогресс не был бы возможен. Без сомнения, нельзя тормозить развитие, но нельзя также и попираť традицию, потому что каждое поколение имеет свое собственное место в ходе развития человечества.

Мотив конфликта поколений в русской литературе появился во второй половине XIX века, когда знаменитый писатель Иван Сергеевич Тургенев творил свой гениальный роман *Отцы и дети*. Главным нервом произведения, проходящим красной нитью через весь роман, является конфликт поколений, в корне имеющий идейный характер. В романе изображены два пласта русской общественной жизни, две позиции враждебных лагерей. С одной стороны, разночинцев, выросших непосредственно из самой сути русской земли, а с другой, - аристократии, оторванной от корней, отдаленной от чувств и мыслей простого народа, называемых «лишними людьми».

Тургенев рисует представителей дворянства, т.е. отцов в лице братьев Кирсановых - Павла Петровича и Николая Петровича. Сыновей же - полных мужества и сильной воли, верующих в новые течения, в демократию, науку и материализм - в лице революционера Василия Ивановича Базарова. Тургенев симпатизирует представителям новой гармонии. Автор, по его собственным словам, хотел показать в романе «торжество демократии над аристократизмом», т.е. победу нового, революционного над старым¹. Хотя часто новая эпоха бывает фатаморганой оторванности от старых порядков, по сути своей, представляет собой конструкцию, которая поднимает наверх то, что в предреволюционном обществе является наихудшим.

Революции 1905 и 1917 гг. - это, без сомнения, период великих перемен для России. Иногда желательных и нужных, иногда губительных и являющихся источником человеческих трагедий. Революционное время - это, прежде всего, постоянная и непрекращающаяся борьба диктатуры пролетариата с интеллигенцией, буржуазией, капиталистами. Целью этой борьбы была, прежде всего, перековка прежних представителей имущих классов в рабочий класс, пролетариев, класс будущего. Потому что только этот класс, по мнению последователей большевизма, сможет построить будущий рай на земле. Интеллигенция же, служащая буржуазии, явля-

---

1 *История русской литературы второй половины XIX века*, ред. Н. И. Кравцова, Москва 1966, с. 209-211.

лась в глазах большевиков абсолютно бесполезной. Как утверждал Ленин, она является не «мозгом нации», а «говном нации»². Для большевиков было абсолютно не важно то, что интеллигенция является носителем универсальных ценностей, преемницей традиций. Ведь она стояла на пути к будущему социализму, была тормозом, и, поэтому, необходимо было как можно скорее ее или уничтожить, свести на нет, или, по-крайней мере, перековать в новый тип людей.

Интеллигенция внезапно обнаружила себя в чуждой для нее действительности, в новой эпохе, которая на самом деле ее не хотела принимать. Щемящие беспокойство и беспомощность представителей старого мира и его качеств в новой, послереволюционной России, гениально описаны в одном из лучших произведений советской литературы - *Зависти* Юрия Карловича Олеси. Чувство зависти, которое сидит внутри почти каждого из героев Олеси, это чувство не индивидуального характера, а социального. Ибо зависть эта является завистью всего класса интеллигенции, затерянного в новых реалиях. Их гложет зависть, потому что они завидуют грядущей эпохе,

(...) тут зависть старости. Тут зависть впервые состарившегося человеческого поколения (...). Погибающая эпоха завидует тому, что идет ей на смену³.

Можно сказать, что роман Олеси это своеобразный фронт, на котором идет война противоположных эмоций и отношений к новому миру. На одном краю линии фронта стоят последние хранители гуманизма - Иван Петрович Бабичев и Николай Кавалеров, а на другом находятся последователи новой доктрины - Андрей Петрович Бабичев и Володя Макаров. Братья Бабичевы исполняют роль отцов по отношению к своим младшим соратникам. Причем Иван Бабичев является отцом, по сути своей, гнусным, пытается склонить бездарного недалекого Кавалерова понемногу, обманным путем, к выполнению его, Бабичева, собственной цели. А целью этой является устройство скандала. Иван Бабичев точно знает, что уже пробил его час для исчезновения с арены истории, но хочет уйти красиво, громко и с треском, так «чтоб шрам остался на морде истории» (94). Он желает, во что бы то ни стало, отомстить за свою эпоху, и для этого изобрел Офелию - машину с помощью которой отплатит «за свой век, давший ему тот мозг, который лежит в его черепе (...)» (107).

Бабичев резко выступает против последователей нового мира, ибо они жрут его поколение,

как пищу - девятнадцатый век втягивают они в себя, как удав втягивает кролика... Жуют и переваривают. Что на пользу - то впитывают, что вредит - выбрасывают. (107)

Так получается, что чувства, из которых состоит человеческая душа уходящей эпохи, им не нужны. Для людей нового мира они только мусор, место которому - на свалке. И поэтому Иван Бабичев хочет построить последний парад презираемых новым человеком чувств. Он хочет «собрать вокруг себя множество. Чтобы иметь выбор и выбрать лучших, ярчайших из них, сделать ударную, что ли, группу... группу чувств» (90). Он ищет носителей таких чувств, как ревность, любовь к женщине, скорбь, радость, но найти их для Ивана во времена социальных перемен достаточно сложно. В конце концов, он находит зависть, пустившую свои черные корни в Кавалерове. Таким образом он открывает галерею чувств.

2 В. И. Ленин, *Из письма А.М. Горькому от 15 сентября 1919 года*, в кн.: *Полное собрание сочинений*, Москва 1978, т. 51, с. 48-49.

3 Ю. К. Олеша, *Зависть*, Берлин 1931, с. 94. В настоящей работе все цитаты из романа приводятся по этому изданию. Цифра в скобках обозначает страницу.

Кроме нерешительности и подбострастия, Олеша изобразил в Кавалерове и другие отрицательные черты характера. Он полон эгоизма, трусости, ненависти. Его никто не любит, даже вещи. Поданный ему суп никогда не остынет, а мебель всегда злорадно подставляет ему подножку. Все в этом мире, включая даже вещи, читает на его лице, что он не герой этого времени. Ведь Кавалеров является поэтом, оставшимся романтиком, мечтающим о необычайной любви. Следовательно, он категорически не подходит к новому миру, потому что в новом мире нет места для какой-нибудь поэзии. А если поэзия лишняя, то и Кавалеров со своей душой поэта тем более является ненужным. Так что ему делать? Погибать? Разве выхода нет? «Погибать: это ясно» - решительно говорит Иван Бабичев и советует Кавалерову:

Так обставьте ж свою гибель, украсьте ее фейерверком, порвите одежду тому, кто затирает вас, попроситесь так, чтоб ваше «до свиданья» раскатилось по векам. (97)

Однако, Бабичев не одобряет полностью Кавалерова по причине того, что тот не в полной мере отрицает окружающую его действительность. Кавалеров постоянно стоит как будто на грани двух противоречивых миров. Не знает, в какую сторону ему лучше направиться. Его все время мучают сомнения. Кавалеров не может сделать свой выбор, потому что стоит на распутье веков, на перекрестке двух эпох. При этом сам Кавалеров видит и узнает в себе родного отца. Отнюдь не по форме, а по своему внутреннему естеству, своей сущности. Отца, который

уже не может быть красивым, знаменитым, он уже готов, закончен, уже ничем иным, кроме того, что он есть, он не может быть. (26)

Кстати, так же и как Иван Бабичев, который на самом деле тоже кажется себе лишним по отношению к новому миру. Сходство с отцом приводит Кавалерова в ужас. Ведь если он похож на отца, то так же как отец, он никогда не будет уже ни красивым, ни знаменитым. Не будет ни полковником, ни ученым, ни спортсменом. Ему нечего больше ждать.

Кавалеров, конечно, угнетен своей судьбой, но отнюдь с ней не смирился. В глубине души он надеется, что все-таки найдет свое собственное место в новом мире. Надежду эту он выражает во втором письме к Андрею Бабичеву, уже «стоящему у ворот» нового мира. По возрасту Бабичев должен был быть скорее зачислен в состав представителей старого мира. Но он считает себя полноправным строителем коммунизма и вкладывает в устройство этой утопии всю свою душу. Кавалеров пишет Бабичеву, что он тоже может быть Эдисоном нового века. Принимать участие в постройке будущего. Ведь он еще молодой, а будущее, как говорится, принадлежит молодым. Эта надежда Кавалерова так сильна, что он готов упасть перед Андреем на колени и молиться на него. По правде сказать, Кавалеров от всей души ненавидит его, Андрея, за спесь, сластолюбие, но одновременно видит в нем посредника, который может помочь ему, Кавалерову, устроиться в этом чуждом для его натуры мире.

Однако по-настоящему типичным героем этого времени является восемнадцатилетний футболист-вратарь - Володя Макаров, являющийся настоящим эталоном нового человека, образцовым строителем коммунизма, всю свою жизнь подчиняющим ясному плану и четкой работе. Он хочет превратиться в бездушную машину. Более того, он хочет быть лучше машины, «чтоб ни цифирки лишней».

Иван Бабичев относится к Макарову как к блудному сыну. Ненавидит его, потому что тот является разрушителем традиций и правил старого века. Иван Бабичев чувствует себя оскорбленным из-за того, что достижения его ровесников

пренебрегаются и отвергаются их потомками. Макаров полностью отказывается от наследства отцов как идейного, так и материального. Он хочет строить новую жизнь на развалинах старой эпохи. Ему не нужны достижения предыдущих поколений. Макаров самовлюблен и полон энтузиазма. Он хочет не обдумывать, а действовать. Ему хочется возвышаться над обыденностью, а не продолжать старые традиции. Однако он не понимает того, что реализуя свои мечты, нельзя отбрасывать прошлое. Ведь на щебне не строят, строят на фундаменте. Макаров же без каких-либо угрызений совести топчет достижения предков, забывая, что и его достижения могут быть растоптаны его детьми.

Андрей Бабичев питает к Володе Макарову в полной мере отцовские чувства. Макаров дорог Бабичеву, как собственный ребенок. Его родительский инстинкт развивается и подкрепляется, поскольку Володя оправдывает надежды и ожидания Бабичева. Он любит его не только как сына, но также как нового человека, закрывающего девятнадцатый век, любит как воплощение нового мира. Андрей Бабичев хочет вторить молодому Макарову, идти с ним в ногу. Не хочет отставать, старается следовать духу времени. Знает, что его юность уже прошла, что он «стоит по брюхо в старом», но это не значит, что он должен ожидать смерти. Он всей душой принимает изменения и не противопоставляет себя им, поддерживая индустриализацию и механизацию нового мира. Является автором идеи и строителем современной столовой «Четвертак», цель которой - кормить новое, коллективное общество едой новой генерации. Но ветер перемен силен, и Бабичев, так или иначе, всегда будет на один шаг отставать от Макарова, от новых людей.

Сам же Володя Макаров ни капли не боится неведомого и смело устремляется вперед по жизни. Его уверенность укрепляет веру Андрея в новый мир, становится ему опорой. Бабичев относится к своему подопечному как к проводнику в новой, преображенной действительности. Они учат и поучают друг друга. Макаров же, несмотря на то, что он является человеком новой формации, отвечает взаимностью на любовь Андрея. Оказывает сыновнее уважение и заботу. «Значит, там, в новом мире, будет тоже цвести любовь между сыном и отцом» (100) - делает заключение Бабичев. Значит, не все чувства исчезнут в грядущем мире. А те, которые запрячут вглубь, будут просто закрыты, как дикие звери в малой клетке.

Андрей Бабичев доверяет Володе настолько, чтобы отдать ему руку своей племянницы Вали. Видит в них семью будущего. Однако, на этот брак не дает согласия отец Вали - Иван, который скорее собственными руками задушит свою дочь, чем отдаст ее в «лапы» Макарова. По его мнению, брак Вали и Володи ничего полезного не принесет. Они только произведут на свет своего врага, который, по словам Ивана, их «сожрет», потому что Валу и Володю будут соединять с их ребенком всего лишь кровные связи. Раскалывать же их будет мировоззрение. Поэтому, конфликт между поколениями просто неизбежен.

В конце концов, представители старых истин, Иван Бабичев и Кавалеров, уступают место Андрею Бабичеву и Макарову, как строителям новой доктрины социализма. Аргументы юности оказываются на этот раз более сильными, но это не означает, что более правильными. Девятнадцатый век уходит в тень, уступая дорогу людям двадцатого века. Героям прошедшего времени, следовательно, не осталось ничего кроме того, как поднять тост за равнодушие к ходу истории, которую в настоящий момент будут писать не они, а новые люди.

Очередным произведением советского времени, в котором также ярко проявляется проблема отцов и детей, является, пожалуй, наиболее выдающаяся пьеса-сказка для взрослых - *Дракон* Евгения Львовича Шварца. Сказка, кажется, вещь легкая, но не мелкая. Здесь видны параллель между сказочной, змеиной доктриной и сталинизмом, который не укреплял, а ослабил возможности социа-

листической идеи. А кроме того и прежде всего, сказка направлена против гитлеризма и фашизма, страстным врагом которых был Шварц⁴.

Сюжет пьесы основан на мотивах андерсеновских сказок. Как это обычно бывает в сказках, пьеса имеет позитивное окончание, т.е. добро поражает зло. Аномалией же, отличающей сказку Шварца от традиционных сказок, является тот факт, что победа добра над злом есть гибель.

В сказке-пьесе Шварца воплощением добра является героический рыцарь Ланцелот. Зло же представляет трехголовый господин дракон, который так долго живет среди людей, что иногда сам превращается в человека. Этот дракон исполняет роль управляющего маленького городка, в котором происходит действие пьесы. Правление господина Дракона, это правление неограниченной тирании. Можно сказать, хитроумной тирании. Ведь самой удачной тиранией является не та, которая с целью кабалы употребляет силу, но та, которая отбирает всяческое знание на тему того, как выглядит свобода, делая ее абсолютно непонятной людям и отбирая ощущение внешней реальности. Обитатели города, которым овладел дракон, живут в убеждении, что он охраняет их перед злом, перед тайными врагами государственной системы и цивилизационного порядка. Под его протекцией жители чувствуют себя безопасно и уютно, как под родительским крылышком, не зная что он, по сути своей, является деспотом, а не «отцом города». Господин Дракон вывернул души своих подопечных наизнанку. Если бы только жители знали, как он, любимый Дракон, покалечил их личность и уничтожил в них нравственность, то сильно испугались бы не только друг друга, но и самих себя.

Таких душ нигде не подберешь - хвастается дракон - Только в моем городе. Безрукие души, безногие души, глухонемые души, цепные души, легавые души, окаянные души (...). Дырявые души, продажные души, прожженные души, мертвые души⁵.

Дракон без оглядки конструировал низких, падших людей, являясь, тем самым, творцом увечных человеческих душ.

Обитатели города в таком слепом состоянии находятся постоянно, уже на протяжении около четырехсот лет, то есть с тех пор, когда дракон завелся поблизости. Уже около двухсот лет ни одно притесняемое драконом поколение даже не пробует прогнать проклятое чудовище. Всё население заковано в кандалы деспотизма. Как старое, так и молодое поколение не выходят из тени Дракона, согласившись на истязательские условия жизни. Молодые не борются за лучшее будущее для себя и своих потомков, точно так же, как не боролись их отцы. В свою очередь, старшее поколение предпочитает не подвергать себя опасностям и прожить спокойно свои последние годы жизни. Жители города без всяких возражений наследуют, от отца к сыну, навязанное им иго, не понимая, что такая моральная позиция порождает неволю и замедляет прогресс. Только цыгане, в свое время, выступали против дракона в первые годы его власти. Но тиран эффективно подавил цыганский бунт. Причем настолько эффективно, что все жители признали цыган изменниками народа.

Покорность по отношению к горькой несправедливости драконского самовластия, а также оцепенение, вялость, апатия, как старого, так и молодого поколения, отлично видна на примере архивариуса Шарлеманя и его дочери Эльзы. Отцу и дочке грозит огромное горе, потому что Эльза будет пожертвована Дракону, который каждый год выбирает себе девушку, как надлежащую ему дань, пос-

4 С. Цимбал, *Сказочник и правда*, в кн.: *Евгений Шварц. Пьесы*, Ленинград 1972, с. 30.

5 Е. Л. Шварц, *Дракон*, в кн.: *Евгений Шварц. Пьесы*, Ленинград 1972, с. 308. В настоящей работе все цитаты из романа приводятся по этому изданию. Цифра в скобках обозначает страницу.

ле чего уводит ее в свою пещеру, и больше ее уже никто никогда не видит. Эту ужасающую дань обязались платить обитатели с тех пор, как рядом с их городом поселилось чудовище. Ставший ежегодным ритуал уже не будит в обитателях города ужаса, поскольку они привыкли к этой практике и считают ее просто своей обязанностью по отношению к дракону. Отдача на смерть человеческого существа становится чем-то ординарным, тривиальным, банальным, что лишней раз подтверждает окаменелость сердец жителей города. Самообладание отца и дочери сильно поражает. Они просто смирились со своей участью, так как смирились их предшественники, боясь даже представить себе хотя бы несогласие с этой дикой практикой. И так идет вся жизнь в этом городе, продолжается сонно, не принося с собой никаких изменений. Кругом лишь стагнация, монотонность и окостенение, нерушимость которых не в состоянии пробить даже страшный ритуал принесения жертвы дракону.

Сон охвативший город ненадолго прерван прибытием доблестного рыцаря Ланцелота, который хочет освободить городскую общественность из когтей дракона. Однако люди не особенно хотят, чтобы их спасали, желая жить в рабстве, в согласии с существующим принципом - «единственный способ избавиться от драконов - это иметь своего собственного» (286). Бургомистр города настойчиво умоляет Ланцелота, чтобы тот уехал из города как можно скорее, ведь никто не просил его драться с Драконом. Однако, упрямый рыцарь не дает себя убедить и вызывает Дракона на поединок, от всей души желая спасти город, не только по причине душевного благородства, но и из-за искренней и честной любви к Эльзе.

Перед борьбой с Драконом Ланцелот вооружается мечом и копьем, берет с собой волшебные ковер-самолет, шапку-невидимку и музыкальный инструмент. Его вооружают с головы до ног те жители города, которые сотни лет, нетерпеливо поглядывая на дорогу, ждали, не идет ли, случаем, он - их спаситель? «Дракон сделал нас тихими, и мы ждали тихо-тихо. И вот дождались» (308) - признается один из героев пьесы, вручающих дары Ланцелоту.

Вскоре пробивает час боя. Ланцелот побеждает в битве Дракона, отсекая ему все три головы. Однако храбрый воин и сам получает тяжелые раны и, вскоре после боя, теряет сознание и вывозится из города соратниками на спине осла. Таким образом Ланцелот исчезает на время со сцены городской жизни, чтобы вернуться на нее снова в момент, когда власть в городе перенимает Бургомистр, именуясь при этом не только президентом вольного города, но также и главным победителем Дракона. Зато должность бургомистра занимает Генрих - его сын. Так что структура городской власти основывается, в настоящий момент, не только на тирании, но и на наследственном правлении.

Бургомистр рад за своего сына, потому что Генрих ведет себя согласно требованиям, привитым ему общественным окружением, представителем которого Бургомистр, как отец, является в данное время. Бургомистр в полной мере нахваливает поведение своего первородного, его готовность к крючкотворству, мошенничеству, доносительству.

«Горжусь тобой» - говорит Бургомистр - «Не потому, что я - отец, клянусь тебе. Я горжусь тобою как знаток, как старый служака». (299)

Одинаково, как отец, так и сын, являются сторонниками этих самых лживых идеалов, которые лежат в основе дамбы, сдерживающей развитие города. Они продолжают дело Дракона в том же самом русле, не видя потребности в изменении формы правления. Но в этом нет ничего странного, ведь их души глубоко деформированы Драконом и уже давно потеряли способность отличать зло от добра. А сверх того, общественные требования имеют аморальный характер, который на самом деле создает отклонение от универсальных ценностей.

Все жители города лишены достоинства и почести конформисты. При Бургомистре, как и прежде, находятся в подчинении и покорности.

Когда мэр, после гибели Дракона, бесцеремонно захватывает всю власть над городом и использует сына, как пешку, в своих нечистых, обманных манипуляциях, Генрих, не протестуя, послушно выполняет все поручения отца. Он даже не имеет ничего против, когда старый отец хочет жениться на Эльзе, которая при Драконе была его, Генриха, новобрачной. Даже наоборот, является горячим союзником в этом деле, принуждая Эльзу к женитьбе. Бургомистр часто обращается к своему сыну со словами, полными тепла: «Ах ты мой единственный, ах ты мой шпиончик... Карьерочку делает, крошка. Денег не надо?» (299). На что Генрих отвечает, как хорошо воспитанный ребенок: «Нет, пока не нужно, спасибо папочка» (299). В этих, даже, как будто, сердечных словах звучит нотка лицемерия, подлости и цинизма. Их взаимоотношения, как отца и сына, искривлены, так же как и реальность, к которой они приспособились. Нормы, навязанные Драконом и усвоенные жителями города, гасят в них последние проявления совести и последние остатки теплых человеческих чувств. Отецеская любовь и сыновье уважение к родителю принимают театральное, расчётливое выражение. Их отношения имеют изощрённую, сластолюбивую форму. Единственное чего они от всей души хотят, так это полноты собственной власти.

Нового сатрапа города постоянно не отпускает страх того, что Ланцелот вернется, чтобы сбросить ярмо его репрессивного правительства. Снедаемый страхом Бургомистр осмеливается подослать своего преданного прислужника-сына к Эльзе и выяснить, нет ли у нее каких-либо известий о Ланцелоте. Генрих, с искусством опытного шпиона, выполняет приказ отца, лицемерно и мастерски наигранно вживаясь в роль доброго друга Эльзы. Чтобы купить её доверие, он убеждает Эльзу, что и он также боится своего отца с его лакейской свитой и вынужден лишь притворяться жестоким. Эльза слепо и наивно верит в его искренность. Однако быстро разочаровывается в Генрихе, когда оказывается, что весь разговор был инсценирован для нечестивых целей изверга и притеснителя - Бургомистра, который подслушивал их разговор за портьерой. А когда Бургомистр узнал, что Ланцелот умер и больше не вернется, он был просто в восторге! Теперь ему более нечего бояться и можно спокойно устроить свою свадьбу с Эльзой. Так что Генрих является эталоном изображающим покорность юности по отношению к укorenившейся старшим поколением тормозной и бескомпромиссной традиции.

К счастью дело до брака не доходит, так как в город прибывает Ланцелот, спасенный друзьями в далеких Черных горах. Перепуганный Бургомистр и его сын стараются быть с ним любезными - напрасно. Храбрый рыцарь карает Бургомистра и его сына, отсылая их в застенки городской тюрьмы. Они должны полностью понести наказание за сотворенное ими зло. Ланцелот же, в свою очередь, готов к тяжелой работе - вылечить души жителей города. «Работа предстоит мелкая. Хуже вышивания - говори он - В каждом из них придется убить дракона» (348).

Подводя итоги, можно сказать что комедия Шварца настроена не только против сказочного дракона, его идолопоклонников, карьеристов и опричников, но также против убогого равнодушия, за которое поднимали тост Андрей Бабичев вместе с Кавалеровым, в момент сомнения в победе своих убеждений и одновременно утверждая что равнодушие «есть лучшее из состояний человеческого ума»⁶. Пьеса сильно ударяет по человеческой пассивности, отсутствию активности и инициативы в принятии решений, и, прежде всего, в покорности по отношению к всеобъемлющему злу, принуждению и насилию.

6 Ю. К. Олеша... *op. cit.*, с. 141.

Обитатели сказочного города Шварца напоминают жителей Единого Государства, изображенного в романе-антиутопии Евгения Ивановича Замятина - *Мы*. Роман *Мы*, без сомнения, является уникальным шедевром, представляющим общество будущего, полностью подчиненного диктаторской системе власти. В этом произведении читатель легко найдет едкую сатиру на взятое в подчинение конформистское общество.

В замятинском городе-государстве, находящимся, как будто, под стеклянным колпаком, у руля власти стоит похожий на Дракона Благодетель. Здесь, как и в городе Дракона, тоже нет ни свободы, ни индивидуализма, но в полной мере присутствуют лишь монотонность, схематизация и всеобъемлющая систематизация жизни.

Роман *Мы* полон дуальных оппозиций. Есть здесь два мира: архаический - современный, и традиционный - механизированный⁷. Символами современного мира являются Часовая Скрижаль, Личные Часы, Материнская и Отцовская Норма, а также Зеленая Стена. Закономерностью этой утопии является то, что все граждане, в один и тот же час встают и ложатся спать, как один организм, начинают и кончат работу, даже во время обеда они подносят ложки ко рту в одну и ту же секунду. Они обозначаются цифрами и буквами, носят одинаковые формы. Каждым их поступком и мыслью руководит власть Благодетеля.

Сам же Благодетель, как заботливый отец, присматривает за счастьем своих подопечных. Только вот счастьем здесь является неволя. Несмотря на то, граждане поклоняются Благодетелю как Богу-Отцу. Когда главный герой-рассказчик Д-503 стоит перед лицом вождя, он весь полон страха и раскаяния и, описывая эту встречу, выражает с прописной буквы не только достоинство Благодетеля, но также и касающиеся его местоимения:

Очнулся - уже стоя перед Ним, и мне страшно поднять глаза: вижу только Его огромные, чугунные руки - на коленях. Эти руки давили Его самого, погибали колени. Он медленно шевелил пальцами. Лицо - где-то в тумане, вверху, и будто вот только потому, что голос Его доходил ко мне с такой высоты - он не гремел, как гром, не оглушал меня, а все же был похож на обыкновенный человеческий голос⁸.

Описание вождя, которое открыл читателям Д-503, показывает отлитую из бронзы холодную статую с бьющимся сердцем. Только голос изобличает человеческую природу Благодетеля. Однако, когда Д-503 поднял глаза и посмотрел на своего собеседника, он увидел, что перед ним «сидел лысый, сократовски лысый человек, и на лысине - мелкие капельки пота» (186). Так что холодная статуя заменяется в человека из крови и кости. Однако в жестокого человека, ибо нет в мире добрых деспотов. А капли пота, всплывающие по вискам вождя, символизируют здесь лживость и сеть козней, которая опутает как муху Единое Государство.

К сожалению, граждане Единого Государства убеждены в грандиозности строя, и все неудобства, всю свою неволю, принимают без протеста - в конце концов, они счастливы и безопасны. Они не чувствуют нехватки любви, как партнерской, так и родительской. Сам сексуальный акт лишен для них интимности и спонтанности. Ибо любовь около 300 лет назад была уничтожена в интересах государственной идеи, т.е. организована и математизирована. А квинтэссенцией этой идеи был «*lex sexualis*: всякий из нумеров имеет право - как на сексуальный

7 Н. Р. Скалон, *Дуальные оппозиции в романе Е. Замятина «Мы»*, в кн.: *Творческое наследие: взгляд из сегодня. Научные доклады, статьи, очерки, заметки, тезисы*, ред. Полякова Л. В., Тамбов 2000, с. 184.

8 Е. И. Замятин, *Мы*, Екатеринбург 2002, с. 183-184. В настоящей работе все цитаты из романа приводятся по этому изданию. Цифра в скобках обозначает страницу.

продукт - на любой номер» (28). Рождение же детей превращалось в их производство по заказу государства. Так что между жителями государства нет никакой связи, ни между женщиной и мужчиной, ни между родителем и ребенком, являющимся, по сути своей, частной собственностью государства. Их ничто не соединяет кроме заботы об общем добре государства.

Однако человеческие проявления не насовсем искоренены из человеческих сердец. Старательно спрятанные, они тлеют в глубинах душ, даже не выбираясь из подсознания. Однако в Д-503 чувства выплывают наружу и отражаются в тоске по матери, выражаясь в словах:

Если бы у меня была мать - как у древних: моя вот именно - мать. И чтобы для нее - Я не Строитель "Интеграла", и не номер Д-503, и не молекула Единого Государства, а простой человеческий кусок - кусок ее же самой - истоптанный, раздавленный, выброшенный...(187)

Кроме того, Д-503 безгранично влюбляется в женщину, во имя которой отрекается от всех привитых ему государством идеалов. Избранница его сердца, революционерка I-330, вводит его в, казалось бы, навсегда умерший мир. Водит его по Древнему Дому, где некогда царила свободная, не ущемлённая никакими наказаниями и запрещениями любовь, где раздавалась шаловливая музыка, где люди опьянялись благодатным вкусом изысканного алкоголя, наслаждались сигаретой, а нехватка оригинальности уравнивалась банальностями. Д-503, как и остальные обитатели города, не обнаруживает понимания культуры своих предков. Видит в ней хаос, беспорядок, пестроту красок и форм, от которых кружится голова. Настоящей и достойной внимания является только их культура - стеклянная, прозрачная и тусклая. Все остальное же - лишь прошлое время, к которому не стоит возвращаться.

Для Д-503 Древний Дом является единственным крупным музейным экспонатом, где, на самом деле, в чащобе коридоров и комнат кроется тайный переход за Зеленую Стену, изолирующую механически упорядоченное Единое Государство от дикого, неразумного, стихийного мира растений и животных. Д-503 проникает сквозь переграду и видит там совсем другую жизнь, отличающуюся от машинной жизни граждан Единого Государства. Там в полную силу цветет жизнь. Блестит настоящее солнце, а под ногами растет трава. Люди живут на лоне природы, которую предки Д-503 когда-то созерцали. Здесь видно возвращение к корням, к миру предков, который был отброшен властью Единого Государства. I-330 обращается к Д-503 за помощью в восстановлении натурального, действительного мира, при одновременном уничтожении искусственного.

Таким образом, герой романа находится между двумя полюсами: между миром в котором вырос, но который есть лишен свободы, и натуральным миром, в котором существует вся гамма человеческих ощущений ничем не мятых. Д-503 бесповоротно выбирает мир Благодетеля. Хочет излечиться от души. Поддается Великой Операции, целью которой является уничтожение фантазии. Можно сказать, что Д-503 является образцовым воспитанником Единого Государства. Правду сказать, довольно мятежным, однако в окончательном расчете поступил так как ожидал его воспитатель - государство. Граждане-дети Единого Государства в полной мере подлежат воли власти. Следовательно воспитательные методы государства относят успех.

Как *Зависть* Олеси, так и *Мы* Замятина являются произведениями, которых главные герои болеют душевной болезнью - дуализмом. Они распяты между двумя мирами, ищут своего места на земле. Кавалеров готов полностью отбросить старый мир отцов ради нового, но ему не удается поскольку глубоко таится в нем еще остаток человечности. Зато Д-503 - гражданин нового идеального по-

рядка - полон сомнений. В конце концов остается верным государственным сухим идеалам за счет мечтаний, любви, индивидуальности, всего того за что боролись его предки.

Пьеса *Дракон* и роман *Мы* показывают тиранов, держащих своих подданных в ежовых рукавицах. Такие представители власти, которые претендуют на то чтобы в полной мере захватить власть над людьми, их умами и сердцами, всегда рано или поздно, оказываются политическими дегенератами, отцами тоталитарных режимов. История человечества видела множество таких правителей-отцов. Их правительства были правительствами железной руки, которые бьют невинный народ. Режим, который хочет выступать в роли воспитателя, просвещает новое поколение людей, лишенных человечности.

Тема отцов и детей всегда найдет свое место на страницах книг. Потому что эта проблема является весьма актуальной и не до конца исчерпанной. И должен всегда появиться какой-то писатель-обвинитель, демаскирующий отцов тирании, которые должны расплатиться за свою жестокость перед историей.

Библиография:

Литература:

Змаятин Е. И., *Мы*, изд-во У-Фактория, Екатеринбург 2002.

Олеша Ю. К., *Зависть*, изд-во Книга и Сцена, Берлин 1931.

Шварц Е. Л., *Дракон*, в кн.: *Евгений Шварц. Пьесы*, изд-во Советский Писатель, Ленинград 1972.

Источники:

Кравцов Н. И. (ред.), *История русской литературы второй половины XIX века*, изд-во Просвещение, Москва 1966.

Ленин В. И., *Из письма А.М. Горькому от 15 сентября 1919 года*, в кн.: *Полное собрание сочинений*, изд-во политической литературы, Москва 1978.

Скалон Н. Р., *Дуальные оппозиции в романе Е. Замятина «Мы»*, в кн.: *Творческое наследие: взгляд из сегодня. Научные доклады, статьи, очерки, заметки, тезисы*, Полякова Л. В. (ред.), изд-во Тамб, Тамбов 2000.

Цимбал С., *Сказочник и правда*, в кн.: *Евгений Шварц. Пьесы*, изд-во Советский Писатель, Ленинград 1972.

Agnieszka Piela

filologia rosyjska, V rok

PIELGRZYMSTWO FOMY PUCHOWA

Foma Jegorycz Puchow główny bohater utworu *Człowiek - istota nieznana* (*Сокровенный человек*, 1988) wyróżnia się na tle postaci, wykreowanych przez Płatonowa w latach dwudziestych. W przeciwieństwie do protagonistów utopii kosmicznych (przykładami takich utworów są: *Markun* (*Маркун*), *Traktat w eterze* (*Эфирный тракт*), *Potomkowie słońca* (*Потомки Солнца*)), nie jest on wynalazcą, pragnącym dzięki mocy swojego rozumu przyczynić się do poprawy bytu całej ludzkości, a, jak określają go Wiktor i Rene Śliwowscy w książce *Andrzej Płatonow*:

pseudonaiwnym, utalentowanym prostakiem, poszukującym na własną rękę prawdy w dziwnym, z reguły niezrozumiałym dlań świecie współczesnym - ze swoistą mieszaniną Szejka i głupiego Iwana z rosyjskich bajek ludowych¹.

W osobowości Puchowa po raz pierwszy można zobaczyć wykrystalizowane cechy znamienne dla późniejszej twórczości pisarza². Ogromnie ważną rolę w utworze - oraz w rozwoju jego głównego bohatera - odgrywa odbywana przez niego podróż, mająca miejsce na dwóch planach - przestrzennym i duchowym- Foma Jegorycz jest pielgrzymem doby rewolucji; wędrując po miejscach zniszczonych przez wojnę domową, rewiduje swoje wyobrażenie o socjalizmie i rewolucji jako takiej, wzbogacając się przy tym o wiedzę o sobie samym, poznając własną osobowość. Praca ta ma na celu próbę przybliżenia postawy Puchowa jako pielgrzyma, wiernego sługi rewolucji.

Analizując postawę głównego bohatera utworu *Człowiek - istota nieznana* jako pielgrzyma, należy przede wszystkim zadać pytanie, co sprawiło, iż postanawia on wyruszyć w drogę. Decyzja o opuszczeniu rodzinnych stron zostaje przedstawiona w mikropowieści jako spontaniczny zryw, gdyż Foma Jegorycz nie zdradza ochoty do dalekich podróży aż do momentu przeczytania ogłoszenia wzywającego robotników do pomocy Armii Czerwonej na dalekim południu. Ani w narracji, ani w dialogach nie ma wzmianki o chęci zmiany środowiska przez Puchowa, a wyłaniający się z początkowych kart utworu jego portret wydaje się wskazywać raczej na jego miłość do małej ojczyzny, przywiązanie do krajobrazu stepowego:

Проехав переезд, снегоочиститель понесся открытой степью. Укрытый снегом, лежал искусный железный путь. Пухов всегда удивлялся пространству. Оно его успокаивало в страдании и увеличивало радость, если ее имелось немного. Так и теперь — поглядел в запущенное окно Пухов: ничего не видно, а приятно.³

Puchow lubi też swoją pracę - dba o parowóz bardziej niż o ludzi, co doskonale widoczne jest w scenie, gdy odsnieżacz niespodziewanie wjeżdża w zaspę,

1 W. i R. Śliwowscy, *Andrzej Płatonow*, Warszawa 1983, s. 62.

2 Takimi bohaterami w późniejszej twórczości Płatonowa są między innymi Zahar Pawłowicz w utworze *Czewengur* (*Чевенгур*) czy Woszczew w opowieści *Wykor* (*Котлован*).

3 A. Платонов, *Сокровенный человек* [w:] *Повести и рассказы: (1928–1934 годы)*, pod red. В. А. Чалмаевой, Москва 1988, s. 27. Kolejne cytaty będą podawane za tym wydaniem, numery stron w nawiasie.

przez co ginie pomocnik maszynisty nabijając się na sworzeń. Fomę Jegorycza smuci jego śmierć, nie tyle jako człowieka, ale przede wszystkim jako dobrego specjalisty umiającego obchodzić się z maszyną⁴. Wydawać by się mogło, że ktoś taki nie ma czego szukać w obcych stronach, gdyż wszystko, czego potrzebuje, jest w jego miasteczku. Jednakże Foma Jegorycz decyduje się wyruszyć w nieznaną, gdy tylko dostrzeże ogłoszenie nawołujące ludzi o umiejętnościach technicznych do pomocy Armii Czerwonej w dziele rewolucji na dalekim południu. Narrator komentuje tę nagłą chęć prostymi słowami: „А у Пухова баба умерла, и его тянуло на край света” (s. 35).

Śmierć żony, o której czytelnik dowiaduje się z początkowych kart opowieści, głęboko porusza Puchowa, mimo iż nie okazuje tego, a jedynie rozmyśla o tym w głębi swego serca. Zarówno praca, jak i „mała ojczyzna” wraz z odejściem ukochanej kobiety tracą dla niego swoje znaczenie - nie ma już domu, do którego mógłby wracać, nikt na niego nie czeka w pustym mieszkaniu. Jedynym przyjacielem Fomy Jegorycza jest jego współpracownik, Zworyczin, którego próbuje namówić na wspólne podróżowanie. Zworyczin jednak posiada rodzinę i nie chce jej opuszczać, dlatego też Puchow wyrusza sam. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, iż postawy obu mężczyzn wobec apelu Armii Czerwonej są nawiązaniem do Nowego Testamentu: w Ewangelii wg św. Łukasza jest mowa o naśladowcach Jezusa, z których pierwszy idzie za nim bez namysłu, a dwaj inni wahają się, gdyż jeden chce pożegnać się najpierw z rodziną, a drugi pogrzebać swych umarłych, przez co są przez Chrystusa zganieni za oglądanie się wstecz⁵. To odwołanie biblijne sprawia, że ze zwykłego, ciekawego świata podróżnika Puchow zmienia się w idącego za swym Mesjaszem - Armią Czerwoną ucznia, pełnego wiary i nadziei, podczas gdy Zworyczin (warto zwrócić uwagę, iż ma on na imię Piotr, tak jak jeden z apostołów) przez swój brak poświęcenia nie jest godny, aby jego udziałem była nowa, szczęśliwa porewolucyjna rzeczywistość⁶.

Najważniejszym jednak powodem, dla którego Puchow opuszcza swe rodzinne strony jest pragnienie zobaczenia cudów, jakie rewolucja czyni na południu. W jego wyobrażeniu bowiem ów przewrót oznacza poprawę bytu ludzkiego, szczęście, którego tak brakuje na biednej prowincji, gdzie mieszka Foma Jegorycz. Zwycięstwo Armii Czerwonej nie oznacza dla niego tylko zmian politycznych, ale też przewrót we wszystkich dziedzinach życia, zwycięstwo nad złem, nędzą i tym, co czyni człowieka nieszczęśliwym. Rozumie rewolucję intuicyjnie, nie tak, jak uczą agitacyjne ulotki i plakaty, ale poprzez długie przemyślenia i refleksje tworzy własny jej obraz. Ma nadzieję, między innymi, że wraz z przewrotem politycznym nastąpił przewrót w nauce i że to, co wcześniej było niemożliwym, teraz jest osiągalne - innymi słowy, wierzy, że wraz ze zwycięstwem nad klasą panów gdzieś tam, daleko na południu, zostało odniesione zwycięstwo nad śmiercią. Puchow wyruszył więc w drogę nie dla siebie, nie po to, by pokazać swemu przyjacielowi Zworyczinowi kto tak naprawdę bardziej przyczynia się do osiągnięcia wiecznego szczęścia, ale dla swej zmarłej żony, by powstała z martwych i żyła dzięki zdobyczom naukowym wolna od chorób i głodu, które spowodowały jej śmierć⁷.

4 Jest to często spotykany motyw u Płatonowa - jego bohaterowie zazwyczaj traktują nie tylko maszyny, ale też wszelkie przedmioty jako istoty myślące, o które należy dbać. Przykładem takiej postaci jest Nazar Czagatajew w opowieści *Dżan (Джан)*, który, opuszczając na zawsze akademik, żegna się z przedmiotami leżącymi na podwórzu w nadziei, iż zapamiętają go i pokochają.

5 Por.: Łk 9, 57-61.

6 Podążając jednak tropem imienia Zworyczina, można zauważyć, że został on potem urzędnikiem w swoim miasteczku - jak apostoł Piotr, który choć wyparł się Mesjasza, został potem założycielem Kościoła; tak rewolucja opierała się na Zworyczinie i jemu podobnych. Puchow zaś, który miał nadzieję na zostanie "czerwonym szlachcicem", a więc otrzymanie wyróżnienia za swoje poświęcenie dla sprawy, nie otrzymał, jak się można przekonać z końcowych kart utworu, ani wymiernej nagrody, ani chwały czy choćby uznania jego zasług przez innych.

Puchow podróżuje długo, obserwując i chłonąc w siebie doświadczenia, jego osobowość zmienia się zaś wraz z poznaniem coraz to nowych ludzi i miejsc. Na początku swojej wędrówki przypomina jednego z prawosławnych pielgrzymów, pątników wędrujących po Rosji od jednego świętego miejsca do drugiego, nie przykładając wagi do celu, ale do samej drogi. Wierzyli oni bowiem, że podróż oddala ich dusze od tego, co świeckie, a przybliżają do Boga⁸. Narrator charakteryzuje tę cechę Puchowa w momencie, gdy ten rozpoczął swoją tułaczkę po ogarniętym rewolucją kraju:

Начался у Пухова звон в душе от смуты дорожных впечатлений. Как сквозь дым, пробивался Пухов в потоке несчастных людей на Царицын. С ним всегда так бывало - почти бессознательно он гнался жизнью по всяким ущельям земли, иногда в забвении самого себя. (s. 61)

Platonow w dzieciństwie wielokrotnie stykał się z pielgrzymami którzy przechodzili przez Osadę Pocztyliońską - miejscowość, w której mieszkał, co nie pozostało bez echa w jego twórczości, jak zauważa Aleksander Dyrдин w książce *Потаенный Мыслитель*. Tak więc zbieżność pomiędzy zachowaniem Fomy Jegorycza, a prawosławnymi pątnikami nie jest przypadkowa.⁹ Tak jak pielgrzymi szukają królestwa bożego na ziemi, tak i Puchow wędruje w nadziei, że gdzieś zobaczy współczesny mu odpowiednik Raju - miejsce, gdzie zwyciężyła rewolucja. Puchow-wyznawca pragnie zobaczyć cud dokonany przez Zbawiciela-Armię Czerwoną, czyli, w jego pojmowaniu - wskreszenie umarłych, przede wszystkim zaś jego żony, za którą bardzo tęsknił. Platonowski narrator w pewnym momencie nawet określa bezpośrednio Puchowa pielgrzymem, ażeby charakter jego podróży nie pozostawił czytelnikowi żadnych wątpliwości:

Ветер тормозил Пухова, как живые руки большого неизвестного тела, открывающего страннику свою девственность и не дающего ее, и Пухов шумел своей кровью от такого счастья. (s. 57)

Przez cały czas trwania utworu Puchow nie ma ani miejsca zamieszkania, nie należy też do żadnej organizacji politycznej; nie podlega tak naprawdę żadnej władzy. Można powiedzieć, że nie posiada nic poza tym, co nosi na sobie i w swoim sercu. Ta jego cecha jako wędrowca sprawia, że przybliży jego postawę do tej, która cechowała odłam staroobrzędowców - bezpopowców, którzy po rosyjsku nazywani są również *странниками*. Jak podaje definicja *Leksykonu Chrześcijaństwa rosyjsko-polskiego i polsko-rosyjskiego*:

Странники — раскольнический беспоповщинский толк, проповедующий удаление от семьи, общества и всякого подчинения гражданским законам как единственного средства избежать власти Антихриста¹⁰.

Warto zauważyć, że Puchow nigdy nie został komunista, mimo iż wielokrotnie przyjaciele próbują go do tego namówić. Jedynymi prawami, do których się stosuje,

7 Ten pogląd na temat rewolucji przybliży Puchowa do myśliciela Nikołaja Fiodorowa, twórcy filozofii Wspólnego Czynu (por. Н. Федоров, *Философия общего дела*, Москва 2008.), którego teorie wywarły ogromny wpływ zarówno na twórczość, jak i na światopogląd Platonowa. Inspiracja pisarza owym myślicielem jest opisana dokładniej w książce Michaiła Hellera *Андрей Платонов в поисках счастья*, a także przez innych badaczy, takich jak Swietlana Grigoriewna Siemienowa, Tadeusz Bogdanowicz czy Krystyna Pietrzycka-Bohosiewicz.

8 И. П. Смирнов, *Странничество*, <http://www.ec-dejavu.net/s-2/Strannichestvo.html>, 6.10.2009 r.

9 А. Дырдин, *Потаенный мыслитель. Творческое сознание Андрея Платонова в свете русской духовности и культуры*, Ульяновск 2000, с. 108.

10 А. Маркунас, Т. Уцитиел, *Лексикон христианства роsyjsко-польски и польско-роsyjsки*, Poznań 1999.

są te, które sam na siebie nałożył. Mimo iż na pewien czas wraca do swego rodzinnego miasta, pracuje tam i mieszka, nie staje się częścią tamtejszego społeczeństwa, uchyla się od uczestnictwa w zebraniach. Spędza natomiast cały wolny czas na czytaniu i rozmyślaniu, wzbogacając się duchowo i intelektualnie. Można powiedzieć, że jego postawa życiowa czyni z niego egzula dokądkolwiek się udaje i cokolwiek robi, jednakże to nie wydaje się go zniechęcać - przez cały czas podróżuje dalej, szukając dla siebie miejsca w swojej wielkiej ojczyźnie.

Puchow to pielgrzym niezwykły, wędrujący po miejscach ogarniętych rewolucją nie po to, by ją uwielbić, ale - by przekonać się o jej prawdziwej naturze niczym biblijny Tomasz, który nie wierzył w zmartwychwstanie Jezusa dopóki nie włożył ręki w jego rany. Poznawszy ją, doświadczywszy zarówno dobrych, jak i złych stron przewrotu i wojny domowej, stwierdza on w ostatnich słowach utworu, iż rewolucja to najlepszy z możliwych losów jaki może spotkać ludzkość. Długa, obfitująca w trudności i cierpienia podróż Puchowa kończy się zwycięstwem rewolucji - tej, o której pisał Fiodorow, dającej nadzieję, że nikt nie żyje nadaremno, gdyż wszyscy potączeni są jednym wspólnym celem - wskrzeszeniem zmarłych.

Bibliografia:

Literatura podmiotu:

А. Платонов, *Сокровенный человек* [w:] *Повести и рассказы: (1928 – 1934 годы)*, pod red. В. А. Чалмаевой, Москва 1988.

Literatura przedmiotu:

T. Bogdanowicz, *Mit, historia, kultura w twórczości Andrzeja Płatonowa*, Gdańsk 1992.

А. Дырдин, *Потаенный мыслитель. Творческое сознание Андрея Платонова в свете русской духовности и культуры*, Ульяновск 2000.

Н. Федоров, *Философия общего дела*, Москва 2008.

М. Геллер, *Андрей Платонов в поисках счастья*, Парис 1982.

Л. Красаев, *Движение по склону. О сочинениях А. Платонова*, Москва 2002.

A. Markunas, T. Uczitiel, *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Poznań 1999.

K. Pietrzycka-Bohosiewicz, *Przerzucić most nad rzeką czasu. Mikołaj Fiodorow i pisarze rosyjscy* [w:] *Строитель чудотворный. Szkice o literaturze rosyjskiej*, pod red. H. Waszkielewicz, Kraków 2001.

С. Семенова, *Русская поэзия и проза 1920-1930-х годов: Поэтика – видение мира – философия*. Москва, 2001.

И. П. Смирнов, *Странничество*, <http://www.ec-dejavu.net/s-2/Strannichestvo.html>, 6.10.2009.

W. i R. Śliwowscy, *Andrzej Płatonow*, Warszawa 1983.

II. Dział kulturoznawczy

Adam Nowakowski

kultura Rosji i narodów sąsiednich, IV rok

O TYM JAK W ZWIĄZKU SOWIECKIM ZNISZCZONO WIĘZI MIĘDZYŁUDZKIE

Człowiek zrodził się wolny (a wszędzie jest w kajdanach)
Jean-Jacques Rousseau, *Umowa społeczna*

Panta rhei

Bez wątplenia jedną z najbardziej charakterystycznych cech władzy sowieckiej, ze szczególnym wskazaniem na czasy stalinowskie, była jej niesamowita obtuda i ciągle zmieniający się światopogląd oraz system „wartości”. Sowiecki obywatel, kładąc się wieczorem spać, nie mógł być pewien w jakiej rzeczywistości przyjdzie mu się obudzić. Z dnia na dzień najwięksi wrogowie Związku Sowieckiego potrafili przeobrazić się w najserdeczniejszych przyjaciół i *vice versa*. Bardzo wyraziście uwidacznia się to zwłaszcza w stosunkach z Niemcami hitlerowskimi. Na początku lat 30., kiedy to niemieccy komuniści byli prześladowani, a ich przywódców skrycie mordowano, Niemcy jawiły się takim samym wrogiem ideologicznym jak Stany Zjednoczone. Od 1935 roku Komintern nawoływał do walki z faszyzmem¹. Pod koniec lat 30. sytuacja ta uległa diametralnej zmianie; rozkwitła współpraca gospodarcza między obiema totalitarnymi potęgami, żołnierze Wehrmachtu szlifowali swoje umiejętności na poligonach Armii Czerwonej, a w 1939 roku oba państwa wspólnie zaatakowały Polskę. Stalin potępił Francję i Wielką Brytanię za wypowiedzenie Hitlerowi wojny, a Komintern zmuszony był do drastycznej zmiany stanowiska i jego nowe hasło brzmiało: „Żądajmy zaprzestania tej imperialistycznej wojny”². Jeszcze w 1940 roku Stalin gratulował Hitlerowi zwycięstwa nad Francją, by rok później, po zaatakowaniu Związku Sowieckiego przez III Rzeszę, przystąpić do koalicji antyhitlerowskiej. Układ brytyjsko-sowiecki podpisano w tej samej sali, w której dwa lata wcześniej zawarto traktat Ribbentrop-Mołotow, na mocy którego doszło do wspólnej agresji na Polskę³. Przyjaźń z Hitlerem szybko odeszła więc w niepamięć. W takich realiach nietrudno o pomieszenie zmysłów, a przecież podobne drastyczne zmiany sowieckie społeczeństwo obserwowało regularnie. Zwłaszcza w latach 30., kiedy to prasa niemal codziennie donosiła o ujawnieniu kolejnych zachodnich szpiegów i to wśród najwyższych urzędników! Niegdyśi bohaterowie z dnia na dzień stawali się „wrogami ludu”.

Niemniej ciekawe są też zmiany zachodzące w sowieckiej ideologii. Przyjrzyjmy się poglądom na rodzinę. Świeżo po rewolucji, bolszewicy powtarzali za Engelsem, iż rodzina oraz monogamia nie są czymś naturalnym, stanowią relikwyt własności prywatnej, a służą m.in. zniewoleniu kobiety. Propagowano idee wolnej miłości, której najżarliwszą zwolenniczką była Aleksandra Kołtontaj⁴. Wkrótce jednak bolszewicy uświadomili sobie, iż mogą czerpać z instytucji rodziny tyleż korzyści, co państwa ka-

---

1 Józef Stalin, pod red. Ch. Dobsona i J. Legranda, Warszawa 2000, s.71.

2 Ibidem, s. 71.

3 Ibidem, s. 75.

4 R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005, s. 353.

pitalistyczne. Ponadto, chociaż rewolucja z definicji ma na celu zerwanie z tradycją, to jednak wykorzenianie jej jest procesem niezwykle trudnym i długotrwałym. Ówczesne ankiety pokazują, iż związki oparte na miłości pozostawały marzeniem ponad 80% mężczyzn i 90% kobiet⁵. W latach 30. nastąpił więc powrót do tradycyjnych wartości, co dla państwa komunistycznego jest czymś bardzo dziwnym. Było to podyktowane głównie drastycznym spadkiem liczby narodzin. Zachęcano więc do zawierania małżeństw, remontowano urzędy stanu cywilnego, świadectwa zawarcia ślubu wydawano na pięknym papierze⁶. Anton Makarenko, sowiecki teoretyk wychowania, nazwał rodzinę „podstawową komórką społeczeństwa”⁷. Łatwo wpisano ją w ideologię komunistyczną. Zaczęto propagować pogląd, iż Partia też jest „wielką rodziną”. Nie wszystkim komunistom się to jednak podobało. Lew Trocki uznał powrót do tradycyjnych wartości za zdradę rewolucyjnych ideałów, z wyzwoleniem kobiet na czele⁸.

Cena mieszkania

Marzeniem każdego młodego małżeństwa jest posiadanie własnego mieszkania. Nie inaczej było w Związku Sowieckim w latach 30., lecz na ten właśnie okres przypadł wielki kryzys mieszkaniowy wywołany masowym napływem ludności wiejskiej do miast, która upatrywała w tym szansy na lepszą przyszłość. Mimo paszportyzacji społeczeństwa, wprowadzenia obowiązku zameldowania, kolejnych wysiedleń tzw. elementu niepożądanego (arystokracja, kułacy itd.), sytuacja mieszkaniowa wciąż wyglądała tragicznie. W 1930 roku w Moskwie na jednego mieszkańca przypadało 5,5 metra kwadratowego powierzchni mieszkalnej, a w 1940 roku zaledwie 4 m². W innych miastach sytuacja niekiedy wyglądała nawet gorzej⁹. Nadieżda Mandelsztam pisze w swoich *Wspomnieniach*, iż mieszkania traktowano niczym rodowe dwory i przekazywano je z pokolenia na pokolenie. Nawet szczerze nienawidzącym się małżonkom nie przychodziło na myśl wyprowadzać się. Mieszkanie, czy raczej „własny kąt” (mowa tu bowiem o powierzchni 12 m²), wiązało ludzi na dobre i na złe¹⁰. Niekiedy i dosłownie, gdyż wiele małżeństw zawierano wyłącznie dla mieszkań - stanowiły one znakomity posag.

Najpopularniejszym ówczesnym typem mieszkania - i zarazem jednym z symboli tych czasów - były tzw. „komunalki” (mieszkania sublokatorskie). W połowie lat 30. w ten sposób bytowało ¾ mieszkańców Moskwy i Leningradu. W teorii każda rodzina zajmowała jeden pokój, a łazienka i kuchnia były wspólne. Mandelsztam wspomina jednak i o takich sytuacjach, gdy z braku miejsca, w jednoosobowych łózkach spano parami¹¹. Niczym niezwykle było też nocowanie na podłodze. Michaił Zoszczenko w swoim opowiadaniu *Kryzys* opisuje sytuację, w której młody mężczyzna, przyjechawszy do Moskwy, po dwóch tygodniach poszukiwań wolnego mieszkania, zmuszony był zamieszkać w łazience. Z czasem ożenił się, potem na świat przyszło dziecko, a ostatecznie w tejże samej łazience zamieszkała i jego teściowa, oczekująca przyjazdu swojego brata. Nie doczekawszy kolejnego lokatora łazienki, nasz bohater zdecydował się opuścić Moskwę¹². Sytuacja ta, choć oczywiście celowo przejas-krawiona, zasadniczo wydaje się prawdopodobna. W komunalkę mieszkała także tytułowa bohaterka powieści Lidii Czukowskiej, Sofia Pietrowna, choć trzeba dodać, że kiedyś całe mieszkanie należało do niej. Po przeprowadzeniu

5 Ibidem, s. 357.

6 O. Figes, *Szepty*, Warszawa 2007, s. 137.

7 А. Макаренко, *Книга для родителей*, «Красная новь» 1937, № 7, с. 13.

8 O. Figes, ... op. cit., s. 139.

9 Ibidem, s. 147.

10 N. Mandelsztam, *Nadzieja w beznadziei*, Warszawa 1997, s. 132.

11 Ibidem, s. 134.

12 М. Зощенко, *Кризис*, [в:] *Рассказы*, Свердловск 1988, с. 61-63.

akcji „zagęszczania burżuazyjnych mieszkań”, pozostało jej tylko jedno pomieszczenie, niegdysiejszy pokój dziecienny¹³.

Chore społeczeństwo

Człowiek potrzebuje przestrzeni życiowej, by normalnie funkcjonować. Niezbędna jest mu prywatność, spokój, a niekiedy i chwila samotności. Jak więc mogli czuć się ludzie zmuszeni do egzystowania w tłumie? U Zoszczenki odnajdujemy prostą odpowiedź - „naród jest bardzo nerwowy”¹⁴. W swoim opowiadaniu *Nerwowi ludzie* opisuje bójkę, jaka wybuchła z powodu szczotki do czyszczenia prymusa. W tym króciutkim utworze Zoszczenko dobitnie pokazuje skutki życia w ciasnocie. Otóż kiedy człowiekowi brakuje przestrzeni życiowej, staje się tak drażliwy, iż gotów jest wywołać bójkę z najbanalniejszej przyczyny. Wiera Orłowa, do 1917 roku księżniczka, wspominała, iż mieszkańcy mieli odmierzony każdy centymetr kwadratowy przedpokoju i paranoicznie strzegli każdego skrawka swojego „mieszkania”, wywołując awantury, jeśli ktoś próbował go ich pozbawić. Ponadto sąsiedzi mierzyli, ile czasu każdy spędza w łazience i czy przypadkiem nie używa więcej wody od innych¹⁵. W takich warunkach bójka z powodu zabrania szczotki staje się wielce prawdopodobna. Ludzi denerwował hałas, wścibstwo sąsiadów, kłótnie między członkami rodzin, bałagan, nieprzyjemne zapachy z kuchni, nieustanna inwigilacja... Trudno więc uznać takie mieszkanie za przystań, w której można odpocząć. Sofia Pietrowna przykładowo dużo lepiej czuła się w pracy niż w domu i urlop był dla niej czymś nieznośnym¹⁶.

Władze wierzyły, iż komunałki nauczą społeczeństwo „komunistycznego myślenia”, jednakże konieczność dzielenia się wszystkim ze wszystkimi, życia w ścisłej wspólnotcie, raczej zniechęcała ludzi do siebie. Co więcej, jak się później okazało, wśród osób przez wiele lat mieszkających w komunałkach, bardzo częste były zaburzenia psychiczne, takie jak lęk przed samodzielnością, urojenia i schizofrenia¹⁷.

Donosiciele

Związek Sowiecki był pierwszym państwem totalitarnym, któremu udało się doprowadzić do pełnej inwigilacji społeczeństwa. Olbrzymie zasługi miały w tym komunałki, które stanowiły podstawową jednostkę sieci inwigilacyjnej. Kluczem do sukcesu nie było bowiem zatrudnianie całych legionów tajnych agentów (choć to też miało miejsce), lecz wymuszenie na społeczeństwie, by samo się kontrolowało, co mieszkańcom komunałek przychodziło naturalnie. Donosiciele byli dostownie wszędzie, nie wolno więc było rozmawiać na szereg tematów, pojawiły się także zakazane słowa, jak sumienie oraz Bóg¹⁸. Nawet zwyczajne rozmowy często prowadzono szeptem, bojąc się podsłuchujących przez ścianę sąsiadów. Niektórzy porozumiewali się między sobą używając samodzielnie wymyślonych tajnych kodów. Mawiano, że tylko pijani swobodnie wyrażają swoje opinie¹⁹. Rozmowa w Związku Sowieckim nigdy nie była bezpieczna. Pozostawały więc szeptki albo odreagowywanie pisaniem dzienników, co choć też było ryzykowne, to jednak stało się zjawiskiem masowym²⁰.

Samokontrola obowiązywała nie tylko w mieszkaniu, ale i poza nim. Należało się jak najlepiej wtopić w tłum, dlatego zalecano nie nosić kapeluszy. Jak ognia wystrzegano się rozmów w miejscach publicznych, a zwłaszcza w środkach komunikacji

13 L. Czukowska, *Sofia Pietrowna*, Warszawa 1990, s. 16.

14 M. Зошценко, *Нервные люди*, [в:] *Рассказы*, Свердловск 1988, c. 54-57.

15 O. Figes,... op. cit., s. 149.

16 L. Czukowska,... op. cit., s. 17.

17 O. Figes,... op. cit., s. 157.

18 N. Mandelstam,... op. cit., s. 72.

19 O. Figes,... op. cit., s. 217.

20 Ibidem, s. 218.

miejskiej. Chodząc z kimś po ulicach, należało zachować dystans, aby w wypadku aresztowania, ta druga osoba została wzięta za przypadkowego przechodnia²¹. Samokontrola sięgała nawet dalej. Przykładowo należało pamiętać, by osiedlać się z dala od członków swojej rodziny. Mandelsztam przytacza historię pewnych braci, którzy pracowali w tej samej fabryce. W czasie jednej z czystek, za jednym zamachem aresztowano wszystkich trzech²². Do „wielkiej czystki” w 1937 roku rozproszenie rodziny mogło ocalić jej członków. Potem ten sposób ratunku przestał być skutecznym.

Nie bez znaczenia były też plotki, jakie krążyły między ludźmi. Przykładowo wierzono, iż w słuchawkach telefonów zainstalowano podsłuchy, dlatego nie można rozmawiać w ich pobliżu²³. Uważano także, iż obywatele są dzieleni na kategorie i od przynależności do danej kategorii zależy seria dowodu osobistego²⁴. Niektórzy, między innymi pisarz Zoszczenko, panicznie bali się jedzenia wierząc, iż może być ono zatrute²⁵. Ile było prawdy w tych plotkach? Po dziś dzień trudno ustalić. Sam strach był znakomitym sposobem na kontrolowanie ludzi. Mandelsztam nazwała Związek Sowiecki krajem chorym na manię prześladowczą, co świetnie oddaje charakter tamtych czasów²⁶.

Wbrew temu, co wydawało się narodowi, profesjonalni donosiciele i agenci stanowili znikomy procent społeczeństwa²⁷, a ich uwaga skupiona była nie na przypadkowych osobach, lecz tych już uznanych za niebezpieczne, czyli przede wszystkim przedstawicielach inteligencji. Byli więc oni regularnie odwiedzani przez ubranych po cywilnemu agentów (choć Mandelsztam nazywa ich ubranie cywilne „mundurem maskującym”²⁸), udających studentów, miłośników literatury, dalekich znajomych itd. Prowadzili oni długie rozmowy, prowokowali, próbowali wyciągać niezbędne informacje. Często wchodzili do mieszkania nie pukając, aby w ten sposób zwiększyć swoje szanse na przyłapanie mieszkańców na czymś podejrzanym²⁹. Oczywiście inteligentni ludzie bez problemu rozpoznawali agentów, gdyż najczęściej brak im było profesjonalizmu, jednakże demaskowanie szpicli nie wchodziło w grę. Ich pracodawcy nie znosili kompromitacji, dlatego prędzej czy później okrutnie mścili się na demaskatorze³⁰.

Dlaczego ludzie donosili? Powody były rozmaite. Najbanalniejszym są oczywiście korzyści osobiste. Mieszkańcy komunałek pisali donosy na swoich sąsiadów, by dzięki temu zyskać więcej przestrzeni. Pracownicy w ten sposób pozbywali się swojego szefa, aby zająć jego miejsce - należy przy tym dodać, iż było to błędne koło, gdyż wkrótce sami padali ofiarą swoich nowych współpracowników. Niekiedy powodem donosu było pragnienie zemsty na kimś, a niektórzy ludzie robili to po prostu z poczucia obowiązku, gdyż tzw. „czujność obywatelska” była przecież cnotą. Nie bez znaczenia był też fakt, iż można było się w ten sposób przysłużyć władzy i liczyć na nagrodę (dodajmy, iż kiedy za rządów Chruszczowa zakazano pisania anonimowych donosów, proceder ten praktycznie zanikł). Co więcej, dla arystokracji donosicielstwo było jedynym sposobem na wyrobienie sobie proletariackiego pochodzenia, czyli tym samym jedyną drogą ratunku oraz możliwością zdobycia dobrej pracy³¹. Należy też wspomnieć o ludziach, którzy szantażem bądź strachem zostali zmuszeni do donoszenia. Ich było

21 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 323.

22 Ibidem, s. 334.

23 L. Czukowska, ... op. cit., s. 89.

24 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 119.

25 Ibidem, s. 350.

26 Ibidem, s. 41.

27 O. Figes, ... op. cit., s. 220.

28 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 10.

29 Ibidem, s. 42.

30 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 195.

31 O. Figes, ... op. cit., s. 221.

najłatwiej pozyskać, ponieważ mieli coś do stracenia³². Niekiedy posadę, a innym razem wolność, czy nawet życie bliskiej osoby. W 1935 roku obniżono wiek karalności do 12 lat, dlatego tym prościej było szantażować rodziców ich dziećmi³³.

Trzeba też zaznaczyć, iż owo nieustanne poczucie zagrożenia ze strony drugiego człowieka miało niebagatelny wpływ na stosunki międzyludzkie. Mandelsztam wspominała, iż ludzie przestali się ze sobą spotykać już w połowie lat 20. - było to zbyt ryzykowne. Jedni zaczęli widzieć w każdym człowieku konfidenta, a z drugiej strony, pozostali bali się, że zostaną za nich wzięci.

„Stalin jest moim ojcem - innego nie chcę³⁴”

Wiemy już jak wyglądały stosunki międzyludzkie w tych ponurych czasach, skupmy się więc teraz na relacjach między rodzicami a dziećmi. Wpierw trzeba nadmienić, iż I wojna światowa i wojna domowa przyczyniły się do śmierci milionów ludzi, głównie mężczyzn, dlatego wiele dzieci musiało się dorastać bez ojców. Wychowywała je zatem propaganda, z którą stykały się na każdym kroku. Rodzinę postrzegano jako ostatni bastion sprzeciwu wobec władzy totalitarnej, dlatego tej bardzo na rękę był kult Pawlika Morozowa - chłopca, który doniósł na swojego ojca jako wroga ludu. Władzy zależało na wpojeniu dzieciom tego, iż powinny być lojalne wobec państwa, a nie własnych rodziców. Miało to na celu ostateczne rozbicie więzów rodzinnych, co w dużej mierze się udało. Warto tu przywołać przykład Nikołaja, syna Sofii Pietrownej, zacieklego komunisty, który choć matkę kochał, to jednak gdyby musiał wybierać między nią a państwem, najpewniej by się jej wyrzekł³⁵.

Wraz ze wspomnianym już wcześniej powrotem do tradycyjnych wartości rodzinnych w połowie lat 30., władza coraz częściej zaczęła mówić o sobie używając metafor z życia rodzinnego. Tak więc Armia Czerwona i Partia były wielkimi rodzinami, a do Stalina przyłgnął przydomek ojca narodów, czyli nowego „dobrego cara”. Dochodziło do tak patologicznych sytuacji, że dzieci bardziej od swoich rodziców kochały właśnie jego³⁶. W latach 30. władza zaczęła także apelować o szacunek do rodziców, co mocno kontrastowało z jej dotychczasową polityką i kultem Pawlika Morozowa, który również uległ zmianie i teraz bardziej podkreślano posłuszeństwo chłopca i jego pilność w nauce, aniżeli donosicielstwo³⁷.

Ostateczne unicestwienie więzi rodzinnych przyszło wraz z komunałkami. Wówczas rodzice już zupełnie stracili kontrolę nad swoimi dziećmi, zniknęły bowiem warunki do wychowywania ich na własną rękę i wpajania im tradycyjnych wartości, zamiast komunistycznej propagandy. Było to przede wszystkim niebezpieczne, gdyż dziecięce gadulstwo mogło mieć tragiczne konsekwencje dla rodziców³⁸. Należało więc szczególnie uważać, co się przy nich mówiło. Warto też dodać, iż z drugiej strony, dzieci czekistów niemalże od niemowlęctwa przyuczano, by mówiły, że ich ojcowie służą w „armii”.

„Za uczciwość nikogo nie wsadzą³⁹”

W państwie stalinowskim regularnie dokonywano czystek. Ludzi aresztowano kategoriami: kapłanów, mistyków, uczonych, idealistów, krnąbrnych, myślicieli, ga-

32 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 87.

33 O. Figes, ... op. cit., s. 211.

34 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 203.

35 L. Czukowska, ... op. cit., s. 14.

36 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 52.

37 O. Figes, ... op. cit., s. 138.

38 Ibidem, s. 216.

39 L. Czukowska, ... op. cit., s. 61.

duły itd.⁴⁰ Krótko rzecz ujmując, zagrożony był każdy człowiek, którego poglądy nie były identyczne z oficjalną linią partii. Tak przynajmniej było do połowy lat 30., kiedy w przyczynach czystek można było doszukiwać się powodów ideologicznych. W roku 1934, wraz z zabójstwem Siergieja Kirowa, rozpoczął się tzw. wielki terror, który trwał do 1939 roku, a którego przyczyny mają raczej genezę osobistą. Wydaje się, iż Stalin, przeczuwając wybuch wojny, dążył do wyeliminowania wszelkiej możliwej opozycji i tym można wyjaśnić ogrom ówczesnego terroru.

Czystki zaczęły się na Kremlu. W stosunkowo krótkim czasie aresztowano i publicznie osądzono czołowych bolszewików jak Lwa Kamieniewa, Grigorija Zinowiewa, czy też znakomitych dowódców pokroju Michaiła Tuchaczewskiego i Aleksandra Jegorowa. Oskarżenia były różne: szpiegostwo na rzecz Zachodu, spisek na życie Stalina i inne. Wszystkie równie absurdalne. Okazało się, iż przynależność do „swoich” nie jest wieczna⁴¹. Ogrom terroru, którego kulminacją stanowił rok 1937, był porażający, nawet jak na warunki stalinowskie. Szacuje się, iż w latach 1937-38 aresztowano - co najczęściej było równoznaczne z rozstrzelaniem - co najmniej 1,3 miliona ludzi. Prawdziwych liczb najpewniej nie poznamy nigdy.

Zastanawiająca jest reakcja sowieckich obywateli na masowe aresztowania powszechnie znanych osób. Czy przykładowo żołnierze Armii Czerwonej mogli uwierzyć, że trzech spośród pięciu marszałków ZSRR okazało się zdrajcami? Równie zaskakująca musiała być i zdrada czołowych działaczy bolszewickich, w tym przyjaciół Lenina. Otóż człowiek sowiecki, zwłaszcza młody, nie potrafił nabrać dystansu do otaczającej go rzeczywistości i bezgranicznie wierzył w informacje podawane przez propagandę. Taką postawę świetnie pokazuje w swojej powieści Czukowska. Kiedy jeden z bohaterów zaczyna powątpiewać w winę masowo aresztowanych ludzi, Sofia Pietrowna reaguje z oburzeniem: „Co ty, gazet nie czytasz!?” mimo że jej własny syn został aresztowany bez powodu⁴². Ponadto nie wyobrażano sobie, by tak znamienite osoby jak Tuchaczewski, można było aresztować bez dowodów winy⁴³. Warto zaznaczyć, iż czystki na najwyższych szczeblach niekiedy spotykały się z poparciem nizin społecznych. Uważano je za „wojny panów”, z którymi oni nie mają nic wspólnego. Co więcej, to owe elity obwiniano za trudne warunki ekonomiczne⁴⁴. Tylko nieliczni potrafili dostrzec prawdę - do tego potrzebna była niebywała przenikliwość, inteligencja lub zupełnie odmienny od oficjalnego system wartości. Niestety po 30 latach życia we wszechogarniającym kłamstwie, tylko nieliczni zachowali powyższe cechy.

Oczywiście osobną kwestią są masowe aresztowania zwykłych ludzi, a każdego dotknęło to w bezpośredni lub pośredni sposób - czy to aresztowano członka rodziny, czy też sąsiada albo kolegę z pracy. Znaczący wpływ na masowy charakter aresztowań miała sprzyjająca temu polityka władz. Stalin powiedział, że „jeśli w doniesieniu jest choćby 10 procent prawdy, to powinno się je uważać w całości za prawdziwe”⁴⁵. Ludzie między sobą mawiali, że „jeśli jest człowiek, to i sprawa się znajdzie”⁴⁶. Drastycznie zmienił się też charakter donosów. O ile do 1937 roku musiały one być wiarygodne, o tyle potem NKWD wystarczało, iż donos został napisany. Świetnym przykładem jest robotnik Mitrofan Moisiejenko, którego sąsiedzi oskarżyli o ukrywanie w piwnicy Trockiego. Mimo absurdalności tego donosu, Moisiejenko został aresztowany⁴⁷. Inny przykład podaje Mandelsztam: wspomina ona starszą kobietę, którą oskarżono o prostytucję⁴⁸.

40 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 19.

41 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 35.

42 L. Czukowska,... op. cit., s. 53.

43 O. Figes,... op. cit., s. 236.

44 Ibidem, s. 233.

45 O. Figes,... op. cit., s. 204.

46 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 292.

47 O. Figes,... op. cit., s. 154.

48 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 128.

Można śmiało postawić tezę, iż w czasie „wielkiej czystki” ludzie aresztowano bez powodu. Pretekstem mogło być bowiem pokrewieństwo z aresztowanym, kontaktowanie się z nim, rozmowa, posiadanie lornetki (dowodu szpiegostwa⁴⁹), czy po prostu absurdalny donos. Nic więc dziwnego, że każdemu towarzyszył nieustanny strach przed aresztowaniem. Strach tym większy, iż wśród ludzi krążyły plotki o torturach, jakimi poddawani byli więźniowie. Rzeczywiście, do 1937 roku w czasie przesłuchań stosowano raczej wymyślne psychologiczne metody nacisku (np. w celu z aresztowanym umieszczano przebranego za więźnia agenta, który przekonywał go o bezsensowności oporu i związanymi z tym niebezpieczeństwami), potem jednak ustąpiły one miejsca brutalnemu biciu i torturom⁵⁰. Aresztowania były tak masowe, iż zapracowani enkawudziści niekiedy nie fatygowali się, by zatrzymać ofiarę w jej mieszkaniu, ale po prostu wzywali ją do siebie. Oszczędzało to czasu i wpływało na wydajność pracy⁵¹. Pojawiła się także nowa profesja - świadek przy aresztowaniu. Ludzie ci prowadzili podwójne życie; za dnia udawali przykładowo hydraulików. Mandelsztam pisze z ironią, że to zapewne dlatego zawsze w ich mieszkaniu ciekły krany⁵². Bardzo łatwą ofiarą były podmiejskie osiedla, tam bowiem masowo osiedlali się represjonowani, którzy nie mieli prawa mieszkać w dużych miastach. W 1937 roku aresztowano więc ich od razu setkami⁵³.

Strach przed aresztowaniem miał swoje odbicie w codziennym życiu. Jako że agenci najczęściej przychodzili nocą (stąd nazywano ich „nocnymi gośćmi”), dlatego wiele osób kładło się wcześniej spać, aby nie zapalać światła i nie informować tym samym obserwatorów o swojej obecności w mieszkaniu⁵⁴. Spano zresztą snem lekkim, gdyż człowiek tak naprawdę nieustannie czuwał. Owocowało to ciągłym niewyspaniem, co też miało niebagatelny wpływ na drażliwość ludzi. Bano się każdego dzwonka do drzwi, odgłosów parkującego samochodu itp.⁵⁵ W zasadzie najlepszym ratunkiem było porzucenie mieszkania (Mandelsztam przyznaje, iż ją uratowała bezdomność⁵⁶), lecz już wcześniej wspominałem o jego wartości - dlatego stosunkowo niewiele osób się na to decydowało. Jeśli człowiek nie był zameldowany, to nie wiadomo gdzie go szukać. Bardzo pomocne w ucieczce były też łatwo dostępne na czarnym rynku fałszywe dokumenty.

Jedyną bronią przeciwko temu zbrodniczemu systemowi było samobójstwo, o którym myślano masowo⁵⁷. Zapobiegliwość narodu przejawiała się choćby w tym, że wiele osób umieszczało w swoich butach żyłki. Nie wiadomo, iż w więzieniu aresztantom odbierano nawet paski do spodni, aby w ten sposób zapobiec samobójstwom⁵⁸.

„Mojego syna aresztowano... przez pomyłkę⁵⁹”

Jeden z bohaterów powieści Czukowskiej mówi, iż „jeśli kogoś wzięli, to już nie wypuszczą⁶⁰.” Bardzo dużo w tym ponurym stwierdzeniu prawdy, ponieważ aresztowanie najczęściej było jednoznaczne ze skazaniem. Zwłaszcza w 1937 roku, gdy działały sądy doraźne, tzw. trójki (w ich skład wchodził: przedstawiciel NKWD, partii

49 O. Figes,... op. cit., s. 210.

50 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 73-76.

51 Ibidem, s. 279.

52 Ibidem, s. 13.

53 Ibidem, s. 270.

54 O. Figes,... op. cit., s. 294.

55 Ibidem, s. 207.

56 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 133.

57 Ibidem, s. 65.

58 Ibidem, s. 70.

59 L. Czukowska,... op. cit., s. 66.

60 Ibidem, s. 60.

i prokuratury)⁶¹. Przy pomocy tortur nie było trudno o zdobycie zeznań i podpisu pod oświadczeniem, iż brało się udział w spisku. O tym jednak społeczeństwo nie wiedziało.

Naturalnym odruchem po aresztowaniu bliskiej osoby, było udanie się do więzienia, by dowiedzieć się, czy możliwe jest widzenie lub by przekazać zatrzymanemu pieniądze. Wierzono oczywiście w to, że krewny został aresztowany przez przypadek i na pewno wkrótce zostanie zwolniony. Co ciekawe, mimo oczywistej pomyłki, nadal wierzono w istnienie „wrogów ludu” oraz spisku na życie Stalina. Człowiek stojący w ogromnej kolejce przed aresztem, patrząc na zebranych ludzi myślał, że oto otacza go sami krewni szpiegów, sabotażystów i terrorystów⁶². Nikomu na myśl nie przychodziło, iż wszyscy są tu równie niewinni. Ciekawe, że nawet sami aresztowani już po zesłaniu nadal nie wątpili w istnienie „wrogów ludu”⁶³.

W rzeczywistości człowiek z zewnątrz nijak nie mógł pomóc aresztowanemu. Przekazywane pieniądze najpewniej do nich nie docierały, a co więcej, w ten sposób można było tylko sobie zaszkodzić, gdyż jeśli wpłaty dokonywał ktoś spoza rodziny, to wówczas łączono te sprawy i dawano władzom dodatkowy pretekst do aresztowania⁶⁴. Najbardziej zdesperowani pisali listy bezpośrednio do Stalina, prosząc w nich o osobiste zaangażowanie w ich sprawę. Oczywiście, pozostawały one bez odpowiedzi⁶⁵.

Zesłanie rozumiano jako śmierć cywilną, gdyż taki człowiek oraz jego rodzina aż do końca nosili niezmywalne piętno „wroga ludu”. Śmierć cywilna była zarazem śmiercią fizyczną, dlatego krewni nie byli informowani o zgonie zesańca, a żonom zezwalało na powtórny ślub. Wdowieństwo czy sieroctwo zaczynało się z momentem aresztowania⁶⁶.

Trędowaci

Stalin uważał, że rodzina ponosi zbiorową odpowiedzialność za swoich członków i tak też postępowano w jego państwie⁶⁷, dlatego represjonowani przeważnie zachęcali swoich krewnych do wyrzeczenia się ich, w przeciwnym razie do końca życia będą ponosić konsekwencje. Przy każdej rozmowie o pracę padało pytanie, czy ma się w rodzinie represjonowanych - od tego bowiem zależało zatrudnienie. Mandelsztam nie uzyskała zezwolenia na zamieszkanie w Moskwie, gdyż choć sama nigdy nie była karana, to jednak jej mąż był - a stanowiło to wystarczający powód do odmowy⁶⁸. Tak więc krewni represjonowanych byli zmuszeni do bezrobotności, co samo w sobie było w Związku Sowieckim potępiane, ale co więcej, bezrobocie niemalże równało się ze śmiercią głodową. Prości ludzie nie rozumeli jak zdrowy człowiek nie może być w stanie zarobić na chleb. Odpowiedź była prosta: dlatego, że państwo było jedynym pracodawcą⁶⁹.

Krewnych represjonowanych traktowano niczym trędowatych bądź zadzumionych. Nie śmiano z nimi rozmawiać w miejscach publicznych, ani odwiedzać ich w mieszkaniach. Jeśli już miało to miejsce, robiły to tylko kobiety - dla nich było to bowiem mniejsze ryzyko niż dla mężczyzn⁷⁰. W skrajnych przypadkach z „trędowatymi” nawet się nie witano. Jako element niebezpieczny, celowo wpędzano ich w izolację, ale i oni sami dobrowolnie się na nią decydowali - dla dobra bliskich, gdyż

61 O. Figes, ... op. cit., s. 239.

62 L. Czukowska, ... op. cit., s. 45.

63 O. Figes, ... op. cit., s. 233.

64 L. Czukowska, ... op. cit., s. 89.

65 Ibidem, s. 81.

66 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 347.

67 O. Figes, ... op. cit., s. 212.

68 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 259.

69 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 286.

70 Ibidem, s. 45.

za kontakt z nimi groziła nawet śmierć⁷¹. Taką sytuację władza obłudnie komentowała słowami: „przecież my nie zabraniamy przyjaciółom kontaktów z zesłańcami⁷².”

„Zadżumieni” byli więc skazani na samotność. Studentka Jewgienija Jewangułowa pisała w swoich dziennikach, iż koleżeństwo ze studiów jej nie ufa, nie rozmawia z nią. Wszystko dlatego, że była córką „wrogów ludu⁷³”. Jednakże, jak przekonywała Mandelsztam, samotność to bynajmniej nie brak przyjaciół i znajomych, lecz życie w społeczeństwie, które nie słyszy znaków ostrzegawczych i idzie z zamkniętymi oczyma drogą bratobójstwa⁷⁴.

Epilog

Prześledziliśmy zatem kolejne etapy rozpadu więzi międzyludzkich w Związku Sowieckim. Był to proces celowy i dokładnie zaplanowany. Kult Pawlika Morozowa, stłoczenie ludzi w mieszkaniach komunalnych zaowocowały osłabieniem owych więzi oraz stałym doptywem informacji do tajnych służb - to wymarzona sytuacja dla państwa totalitarnego. Zupelny, bo fizyczny, rozpad rodzin nastąpił natomiast dopiero za sprawą „wielkiego terroru”⁷⁵.

Zesłańców dzieliły od ich rodzin tysiące kilometrów. Powszechną praktyką było przedłużanie wyroków łagierników o kolejne lata za „przestępstwa popełnione w obozie”. Jeśli taki człowiek jakoś przetrwał zesłanie, wracał ze zniszczonym zdrowiem, a nieraz i chory psychicznie⁷⁶. Nie miał gdzie się podziać, gdyż rodzice już najczęściej nie żyli. Nigdy też nie odyskiwał swojej pozycji w społeczeństwie, ludzie bowiem wierzyli, iż choć swój wyrok odsiedział, bądź został uniewinniony, to pozostaje on jednak przestępcą, dlatego należy na niego uważać⁷⁷. Oprócz długiego okresu zesłania oraz dania małżonkom przyzwolenia na powtórny ślub, istniało jeszcze jedno zabezpieczenie przed powtórny zejściem się małżeństw, mianowicie przymusowe przesiedlenie małżonka, który pozostawał na wolności. Za przykład niech posłuży jedna z bohaterek powieści Czukowkiej, żona dyrektora Zacharowa, którą po aresztowaniu męża przesiedlono do Kazachstanu, aby nawet po powrocie z zesłania nie mógł jej odnaleźć⁷⁸.

Kontakt z dziećmi utracono jeszcze przed czystkami, zaś długi okres nieobecności rodziców w ich życiu z powodu zesłania sprawiał, iż były one dla nich zupełnie obcymi ludźmi. Dzieci represjonowanych znajdowały się pod obserwacją, Stalin bowiem bał się, iż zechcą one mścić się za los swoich rodziców. Była to jednakże zbyteczna asekuracja. Podsumowując, można zgodzić się z Mandelsztam, która pisała, iż w tamtych czasach najlepszym wyjściem było po prostu z nikim nie pozostawać w bliskich stosunkach - ułatwiało to ewentualne przestuchania, a także pozwalało uniknąć wielu cierpień⁷⁹.

Czekoladka

Pozostaje jeszcze zadać pytanie, jak w ogóle ta tragiczna sytuacja mogła zaistnieć? Odpowiedź znajdujemy w niezastąpionych wspomnieniach Mandelsztam. Przyczyną była ludzka bierność. Człowiek sowiecki był niczym owca dobrowolnie pro-

71 L. Czukowska,... op. cit., s. 73.

72 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 199.

73 O. Figes,... op. cit., s. 219.

74 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 155.

75 O. Figes,... op. cit., s. 254.

76 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 121.

77 Ibidem, s. 80.

78 L. Czukowska,... op. cit., s. 66.

79 N. Mandelsztam,... op. cit., s. 79.

wadzona na rzeź. Nie obchodził go los innych ludzi i bardzo wysoko tę ślepotę sobie cenił⁸⁰. Egzystował więc beczynn timer między jedną czystką, a drugą, modląc się, by i tym razem przetrwać⁸¹. Inną charakterystyczną cechą było także jego barbarzyństwo, które nie tylko pozwalało patrzeć na cierpienia innych, ale również czerpać z nich korzyści. Ekstremalne sytuacje bardzo często pobudzają w ludziach ich najgorsze, zwierzęce cechy. Jeśli więc, parafrazując Engelsa, przyjąć, iż terror stalinowski był nieświadomą koniecznością, to warto się zastanowić, czy w takim razie miałby on podobny charakter, gdyby na czele państwa sowieckiego stał np. Trocki? Najpewniej tak, gdyż cały ten system był bestialski. Czyż ze złego nasienia może wyrosnąć cokolwiek dobrego?

Aby nie kończyć zbyt pesymistycznie, warto dodać, iż nie całe społeczeństwo sowieckie zostało skażone nieludzką obojętnością (wg George'a Bernarda Shawa „najgorszym grzechem jest nie nienawiść, lecz obojętność, bo jest nieludzka”⁸²). Na dowód można przytoczyć wruszającą relację Mandelsztam o ludziach wrzucających czekoladki do wagonów bydłecy, w których eskortowano więźniów. Nie dość, że bardzo kontrastuje to ze wszechogarniającą obojętnością, to jeszcze było to niebezpieczne (w końcu więźniów eskortowali uzbrojeni żołnierze), a ponadto stanowiło wielkie wyrzeczenie, gdyż czekoladki stanowiły przecież rarytas, zwłaszcza dla rodzin robotniczych⁸³. Zatem smakołyk ten jest niejako symbolem dobroci, jaka ocalała w ludziach żyjących w tych strasznych czasach.

Bibliografia:

Literatura podmiotu

- M. Зоценко, *Кризис*, [w:] *Рассказы*, Средне-Уральское издательство, Свердловск 1988, s. 61-63.
 M. Зоценко, *Нервные люди*, [w:] *Рассказы*, Средне-Уральское издательство, Свердловск 1988, s. 54-57.
 L. Czułowska, *Sofia Pietrowna*, Wydawnictwo Alfa, Warszawa 1990.
 N. Mandelsztam, *Nadzieja w beznadziei*, Wydawnictwo Wiedza i Życie, Warszawa 1997.

Literatura przedmiotu

- A. Макаренко, Книга для родителей, «Красная новь» 1937, № 7.
Józef Stalin, pod red. Ch. Dobsona i J. Legranda, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000.
Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych, pod. Red. H. Markiewicza i A. Romanowskiego, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.
 O. Figes, *Szept*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa 2007.
 R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa 2005.

80 Ibidem, s. 172.

81 Ibidem, s. 274.

82 *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, pod. Red. H. Markiewicza i A. Romanowskiego, Kraków 2007, s. 375.

83 N. Mandelsztam, ... op. cit., s. 62.

Ewelina Rzeszódko

filologia rosyjska, SUM I rok

OD IDEALÓW TEOKRACJI, DO PANOWANIA ANTYCHRYSTA - EWOLUCJA MYŚLI WŁODZIMIERZA SOŁOWIOWA

*Zło istnieje tak samo realnie, jak i dobro.
Jest Bóg, jest i szatan¹.*

Trzy rozmowy

Ostatni okres życia i pracy twórczej Włodzimierza Sołowjowa przynosi zdecydowaną zmianę. Po okresie żywej wiary i chęci urzeczywistnienia ideałów teokracji, filozofa ogarnia nastrój pesymistyczny. Myśliciel uznaje, iż Królestwo Boże nastanie dopiero wtedy, gdy świat doświadczy panowania Antychrysta i pokona go. Wizja soteriologiczna w rozumieniu Sołowjowa zakłada wówczas konieczność przejścia przez doświadczenie królestwa Antychrysta. Poglądy tego okresu zawiera w ostatniej swojej pracy *Trzech rozmowach (Три разговора)* z dołączoną do nich *Krótką opowieścią o Antychryście (Краткая повесть об антихристе)*.

Utwór stanowi rozliczenie Sołowjowa z dotychczasowymi poglądami, panuje w nim nastrój pesymistyczny, nie brak także elementów o charakterze apokaliptycznym. Głównym tematem, który filozof poruszył w tym utworze była kwestia zależności pomiędzy Kościołami: prawosławnym, katolickim i protestanckim, jak zauważa Mikołaj Łoski, Sołowjow badał je jako „trzy konary jednego Kościoła, zachowujące swoje prawa”². W jednym z listów do Wasilija Rozanowa, Sołowjow przekonywał:

Daleki jestem od ograniczoności Kościoła łacińskiego, jak i od ograniczoności bizantyjskiej lub augsburskiej, czy genewskiej. Wyznawana przeze mnie religia Ducha Świętego większa jest i zarazem pojemniejsza od wszystkich poszczególnych religii: ona nie jest ani sumą, ani ekstraktem z nich, jak i cały człowiek nie jest ani sumą, ani ekstraktem swoich poszczególnych organów³.

Również Andrzej de Lazari zwraca uwagę na istotną zmianę, jaka dokonana się w świadomości filozofa w latach 90. To tej pory bowiem, system Sołowjowa

był optymistyczną metafizyczną konstrukcją, która nie dostrzegała obecności zła w świecie historycznym, dzieje ludzkie traktowała jako bogoludzki proces, zmierzający nieuchronnie ku Królestwu Bożemu na ziemi, zło zaś pojmowała jako nieprawidłowy układ elementów, nie mający wpływu na działalność człowieka⁴.

Pogląd Sołowjowa na zło ewoluował, zło stało się tak samo realne jak dobro, filozof głosi realność i substancjonalność zła. Antycypując, Sołowjow pokazuje jak bardzo trudno będzie z nim walczyć, bowiem w przyszłości zło:

---

1 *Trzy rozmowy* [w:] W.S. Sołowjow, *Wybór pism*, przeł. J. Zychowicz, Poznań 1988, t. II, s. 93.

2 M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2000, s. 139.

3 В. С. Соловьёв, *Собрание сочинений*, XIV т., Брюссель 1966-1970, т. IV, с. 344.

4 *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, pod red. A. de Lazari, Łódź 1999, t. II, s. 340.

występuje w roli dobra, działa pod pozorami dobroczynności, przywdziewa dobrotliwie wyglądające maski. Ukrywa swój prawdziwy charakter, zastaniając się bardziej wzniosłymi ideałami, kusi utopiami humanitarnego zbawienia⁵.

Ostateczna zmiana poglądów nastąpiła krótko przed śmiercią, widoczna jest ona w dialogu filozoficznym *Trzy rozmowy*, w którym Sołowjow pokazuje jak zło działa w świecie i jak może zostać przewyciężone. Dialog jest również wyraźną krytyką filozofii Lwa Tołstoja, tych elementów, gdzie pisarz, jak zauważa de Lazari, odrzuca dogmat o boskości i zmartwychwstaniu Chrystusa⁶. Sołowjow nie zgadza się z proponowanym przez Tołstoja sprowadzeniem przestania Chrystusa jedynie do sfery etyki, uważając, że Jego działalność miała o wiele szerszy wymiar, nie była to jedynie dobroczynność i zasada nie przeciwstawiania się złu siłą⁷. Bez wiary w zmartwychwstanie, chrześcijaństwo sprowadza się bowiem do, jak trafnie zauważył Janusz Dobieszewski:

któregoś ze starożytnych systemów filozoficznych (na przykład do buddyzmu, platonizmu, stoicyzmu lub plotynizmu) czy też do nieco uporządkowanej i uszlachetnionej etyki zdroworozsądkowej⁸.

Rozważając problem zła, Sołowjow nie godzi się, by w duchu świętego Augustyna, nazywać zło jedynie brakiem dobra. Takie podejście do problemu mogłoby spowodować sytuację kiedy wystarczyłoby, aby „ludzie dobrzy sami stawali się jeszcze lepszymi, bo wtedy źli pozbędą się swojej złości, a wreszcie uczynią się również dobrymi”⁹. Kwestia zła dla Sołowjowa wydaje się być jednak o wiele bardziej złożona, sam filozof dokonuje nawet w *Trzech rozmowach* klasyfikacji pojęcia zła:

Istnieje zło indywidualne, wyrażające się w tym, że niższa strona człowieka, bydlęce i zwierzęce namiętności, sprzeciwia się lepszym dążeniom duszy i u ogromnej większości ludzi pokonuje je. I istnieje zło społeczne, polegające na tym, że ludzki tłum, złożony z osobników zniewolonych przez zło, stawia opór zbawczym wysiłkom nie liczących lepszych ludzki i bierze nad nimi górę. Jest wreszcie zło fizyczne w człowieku, a polega ono na tym, że niższe materialne elementy jego ciała sprzeciwiają się żywej i jasnej mocy, zespalającej je we wspólną formę organizmu - sprzeciwiają się i rozrywają tę formę, niszczą realną osnowę wszystkiego co wyższe. Jest to zło krańcowe, nazywane śmiercią¹⁰.

Sołowjow podejmuje więc temat zła, również w kontekście problematyki śmierci i zmartwychwstania. Przy takim rozumieniu zła, jako śmierci, jedynie zmartwychwstanie jest w stanie pokonać ostatecznie zło.

W ostatniej części *Trzech rozmów*, w dołączonej do całości *Krótkiej opowieści o Antychryście*, Sołowjow porusza problem samokrytycznego odrzucenia idei teokracji. Filozof przedstawia świat pod panowaniem Antychrysta.

Mit o Antychryście w rosyjskiej historii i literaturze

Antychryst - przeciwnik Boga, szatan, fałszywy Mesjasz, którego nadejście wiąże się z czasami ostatecznymi. Koncepcja ta związana jest z chrześcijaństwem od jego początków. W Nowym Testamencie, w Apokalipsie, święty Jan opisuje postać

5 M. Klecel, *Włodzimierz Sołowjow: obecność zła*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny”, nr 3(57), 1990, s. 123.

6 *Idee w Rosji*,... op. cit., s. 340.

7 M. Klecel, *Włodzimierz Sołowjow*,... op. cit., s. 123.

8 J. Dobieszewski, *Włodzimierz Sołowjow. Studium osobowości filozoficznej*, Warszawa 2002, s. 415.

9 B. C. Соловьёв, ... op. cit., t. II, c. 94.

10 *Trzy rozmowy*,... op. cit., t. II, s.112.

Antychrysta, przeciwnika Chrystusa, zagadkową postać, która będzie panowała na ziemi 42 miesiące, dokonując cudów, by zyskać uznanie ludzi. Czasy Antychrysta bezpośrednio poprzedzą czas nadejścia Zbawiciela - Jezusa Chrystusa.

Na Rusi poszukiwanie fałszywego Zbawiciela związane było z mitem zaginionego cara i ruchów samozwańczych. Według wielu, to car Piotr I Wielki był uosobieniem prawdziwego Antychrysta

W XVI wieku niezwykle żywa była dyskusja wokół idei Moskwy - Trzeciego Rzymu. W tym planie dla Rosji przewidziana była wielka misja w dziejach ludzkości, to ona miała powstrzymać nadejście Antychrysta. Powstawały księgi analizujące i przepowiadające przyjście fałszywego Mesjasza, jak na przykład *Кирилова Книга, Книга о веце, Wprowadzenie do Palinordii Zachariasza Kopysteńskiego*¹¹. Według przepowiedni zawartych w wyżej wymienionych pozycjach koniec świata winien nastąpić w okresie między 1492 a 2492 rokiem, a najbardziej prawdopodobną datą był rok 1666. Obraz przyjścia Antychrysta jest niezwykle plastyczną wizją. Pierwszym znakiem jego nadejścia będzie pojawienie się na ziemi Enocha, Eliasza i Jana Złotoustego. Prorocy będą się starali ostrzec ludzkość przed grożącym jej niebezpieczeństwem, nie uda im się to, ponieważ zostaną zabici w Jerozolimie, gdzie po trzech dniach zostaną wskrzeszeni. Trzeci Rzym upadnie, pojawi się Czwarty Rzym, królestwo Antychrysta. Kolejnym widocznym znakiem nadejścia czasów fałszywego Mesjasza, będzie uznanie go przez Żydów.

Gwałtowny rozwój i wzrost zainteresowania teoriami dotyczącymi Antychrysta przypada na wiek XVII. De Lazari zwraca uwagę jak nauka o „duchowym Antychryście” w tym czasie podzieliła starowierców; - „jedni traktowali istotę przeciwnika Boga zmysłowo” (zgodnie z tradycją ewangeliczną), drudzy transcendentalnie (Antychryst jako powszechne zło)”¹². Staroobrzędowcy wiązali przyjście fałszywego Mesjasza z dokonaną w 1652 roku reformą Nikona. Nowe zasady wprowadzone do Cerkwi, poprawienie ksiąg i późniejsze represje, które dotknęły przeciwników nowych zasad. Wydarzenia te, łączone były z działalnością Antychrysta i utwierdzały staroobrzędowców w przekonaniu o konieczności przeciwstawienia się i podjęcia walki.

Również literatura rosyjska, zwłaszcza XIX-wieczna, bogata jest w przykłady opisów Antychrysta. Wśród pisarzy, podejmujących ten temat, na pierwszy plan wysuwa się Fiodor Dostojewski i jego Wielki Inkwizytor z powieści *Bracia Karamazow*. Zgodnie z przesłaniem poematu, to wolna wola jest największą bolączką ludzkości, bohater Dostojewskiego kieruje wprost zarzuty wobec Boga:

zamiast panować nad ludzką wolnością, zwiększyłeś ją i obciążylesz jej mękami duchowe królestwo człowieka na wieki. (...) ale czyś Ty nie pomyślał, że człowiek w końcu odrzuci nawet Twój obraz i Twoją prawdę, jeżeli się go obciąży takim strasznym brzemieniem jak wolność wyboru?¹³.

Nowa grupa pragnąca przejąć panowanie nad ludzkością chce pokazać Bogu, że to On sam rozpoczął burzenie swojego Królestwa, ustępując im miejsca, wedle ich słów bowiem:

istnieją trzy siły, tylko trzy siły na ziemi, które mogą na wieki zniewolić i zjednać sumienia tych słabych buntowników dla ich szczęścia. Te siły - to cud, tajemnica i autoritet. Odrzucicieś jedno i drugie, i trzecie i sam dałeś przykład¹⁴.

11 *Idee w Rosji*,... op. cit., t. II, s. 66.

12 *Ibidem*, t. I, s. 60.

13 F. Dostojewski, *Bracia Karamazow*, przeł. A. Wat, Warszawa 1984, s. 303.

14 *Ibidem*.

Znając słabość i lęki ludzkości, wystarczy zabrać im tą „ciążącą wolność”, dając szanse na powszechne szczęście i uwalniając od rozterek sumienia, można przejąć władzę nad światem. Na koniec Inkwizytor krzyczy do Boga:

nie jesteśmy z Tobą, lecz z nim, oto nasza tajemnica (...) przyjęliśmy z jego rąk to, coś Ty z oburzeniem odrzucił, ów ostatni dar, który był Ci ofiarował, pokazując Ci wszystkie królestwa ziemskie: przyjęliśmy od niego Rzym i miecz cezara i ogłosiliśmy się cesarzami ziemi, jedynymi cesarzami, chociaż dotychczas jeszcze nie zdążyliśmy doprowadzić naszego dzieła do końca (...) ale w końcu osiągniemy nasz cel i będziemy cesarzami, a wówczas pomyślimy o powszechnym szczęściu ludzkości¹⁵.

Przedstawiony w poemacie obraz nowego państwa, pokazuje antyutopię totalitarnego systemu, de Lazari dostrzega w tym opisie „bogoburcze porywy Prometeusza - nosiciela ognia, tworzącego zastęp synów swoich - królestwo Lucyfera”¹⁶.

Mówiąc o Dostojewskim w kontekście mitu o Antychryście, nie można zapominać o Rodionie Raskolnikowie z powieści *Zbrodnia i kara*. Główny bohater staje się narzędziem w rękach i służbie Antychrystowi, dzieląc ludzi na nadludzi i materiał; wierzy, że ma prawo zabijać w imię wyższych celów, może decydować, które życie poświęcić na rzecz ogólnego rozwoju świata.

Prócz wizji Solowjowa warto zwrócić uwagę na inną, mniej znaną koncepcję apokaliptyczną Konstantina Leontiewa. W utworze *Śmierć Pazuchina* z 1891 roku, Leontiew sugeruje, że to Rosja stworzy Antychrysta, takie jest jej przeznaczenie.

Proroctwo Leontiewa (...) opiera się na grze między „obcym” a „swoim”: filozof przewiduje pojawienie się „człowieka bezprawia” w środowisku żydowskim, jednak w geograficznych granicach Rosji¹⁷.

Obawa przed fałszywym Mesjaszem bierze się tu z głęboko zakorzenionego w ludzkiej świadomości przekonania, że coś co jest „obce”, co pochodzi z zewnątrz, jest nieznanne, inne, więc nieakceptowane, naturalnie przypinamy zjawisku etykietkę: złe.

XX wiek przyniósł realnie istniejące, namacalne historycznie zło. Ocen rewolucji bolszewickiej dokonywano w kontekście możliwości nadejścia Antychrysta. Twórcy rewolucji określani byli jako ci, którzy zostali omamieni przez Księcia Ciemności i wykonujący jego polecenia. Co więcej, niektórzy, jak na przykład Askoldow¹⁸, rewolucję interpretowali jako urzeczywistniający się obraz zapowiadanego Królestwa Antychrysta. Takie ideologie jak faszyzm, komunizm czy bolszewizm postrzegane i interpretowane były jako znaki nadejścia Antychrysta. Według Andriejewa prototypem mającego nadejść Antychrysta, był Lenin, a później Stalin¹⁹.

Dodatkowym natchnieniem dla rosyjskich twórców na początku nowego stulecia był traktat *Antychryst. Próba chrześcijańskiej krytyki* Fryderyka Nietzschemo. Niemiecki filozof przedstawia chrześcijaństwo jako wroga wiedzy i poznania. Ostra krytyka Nietzschemo:

zwę chrześcijaństwo jednym wielkim przekleństwem, jednym wielkim najwnętrzniejszym zepsuciem, jednym wielkim instynktem zemsty, dla którego żaden środek nie jest dość jadowity, tajny, podziemny, mały, zwę je jedną nieśmiertelną, hańbiącą plamą na ludzkości...²⁰,

15 Ibidem, s. 306.

16 *Idee w Rosji*,... op. cit., t. I, s. 62.

17 Ibidem, s. 60.

18 A. Аскольдов, *Религиозный смысл русской революции*, Moskwa 1918.

19 Д. Андреев, *Пан мира. Метафилософия истории (1949-1956)*, Moskwa 1991.

20 F. Nietzsche, *Antychryst. Próba chrześcijańskiej krytyki*, przeł. L. Staff, Kraków 2004, s.66.

staje się podstawą twierdzeń, że „całość dzieła Chrystusa może być przyswojona jedynie poprzez jego całkowite zaprzeczenie”²¹.

Wyżej wymienione przykłady pokazują, że temat Antychrysta obecny jest w rosyjskiej literaturze i historii. *Krótką opowieść o Antychryście* wpisuje się w tę tradycję, stanowiąc jeden z najoryginalniejszych obrazów.

Krótką opowieść o Antychryście

Pracę nad *Krótką opowieścią o Antychryście* Sołowjow rozpoczął w 1885 roku. Jest ona ustępem z *Trzech Rozmów*, które zostały wydane w tłumaczeniu niemieckim przez Harrego Kohlera w Jenie w 1914 roku. Do Polski poglądy Sołowjowa docierają za pośrednictwem „Gazety Warszawskiej” w 1923 roku, drukowane jako część felietonów Jeana Delacroix *Przyjście Antychrysta. Jasnowidzenie*.

Andrzej Walicki zwraca uwagę na napisany w 1896 roku, obszerny list Sołowjowa do recenzenta *Idee rosyjskiej*, Eugeniusza Taverniera. Rosyjski myśliciel zarysował tam „idee zakończenia dziejów zwycięstwem Antychrysta, a następnie pokonania go przez niewielką garstkę prawdziwych wyznawców Chrystusa”²².

Napisana kilka lat później *Krótką opowieść o Antychryście* ma formę metaforycznej opowieści, symbolicznego przekazu, stanowiącego próbę rozliczenia Sołowjowa z jego dotychczasowymi poglądami. Jak zauważa Dobieszewski, nadrzędnym problemem utworu jest problem teokracji, a w szczególności

porzucenia przez Sołowjowa własnych projektów teokratycznych końca lat 70., wręcz zanegowanie swego dotychczasowego dorobku, którego idea teokracji miałyby być najbardziej reprezentatywnym wyrazem²³.

Sołowjow z mocą jasnowidza przepowiada wydarzenia nadchodzących wieków. Nie sposób odmówić mu precyzji i intuicji w przewidywaniu zdarzeń, które miały nadejść w XX wieku. *Krótką opowieść* pokazuje, iż będzie to czas wojen, bratobójczych walk.

Według Tomasza Terlikowskiego, będzie to jednak również czas pojednania chrześcijan, chociaż ten moment, za Sołowjowem, badacz przesuwają na czasy ostateczne, kiedy na ziemi pojawi się Antychryst. Wtedy to dojdzie do faktycznego urzeczywistnienia idei ekumenicznej,

miejsce wielkiego projektu teokratycznego, który ma stworzyć na ziemi państwo Boże, przygotowując ludzkość na przyjście Boga, zastępuje wielki projekt antyboski pod przewodnictwem Antychrysta, którego urzeczywistnienie w historii ma być pierwszym etapem poprzedzającym przyjście Mesjasza. Prawdziwy ekumenizm, pełne pojednanie chrześcijan, ma się dokonać właśnie w takim kontekście historycznym, w obliczu ostatecznej walki o duszę świata²⁴.

Sołowjow rozpoczyna swoją *Krótką opowieść o Antychryście* od ukazania wizji najazdu Europy przez żółtą rasę, o niebezpieczeństwie płynącym ze wschodu pisal tak:

Wiek dwudziesty po narodzeniu Chrystusa stał się okresem ostatnich wielkich wojen, waśni społecznych i przewrotów. Najgroźniejsza z wojen zewnętrznych wywiązała się

21 *Idee w Rosji*,... op. cit., t. I, s. 62.

22 V. Soloviev, *La Sophia*, s. 336-339, cyt. za A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 560.

23 J. Dobieszewski,...op. cit., s. 423.

24 T. Terlikowski, *Wstęp*, [w:] W. Sołowjow, *Wielki spór i chrześcijańska polityka 1883*, przeł. T. Kwaśnicki, Warszawa 2007, s. 19.

w swej dalekiej przyczynie z ruchu umysłowego, który się wszczął w Japonii pod koniec XIX stulecia, a nazywał się panmongolizm²⁵.

Najazd ten jest według Sołowjowa głównym niebezpieczeństwem grożącym Europie. Należy tu jednak zauważyć, że już Adam Mickiewicz wspominał o najeździe mongolskim²⁶.

Również w poglądzie, iż Europie zagraża żółte niebezpieczeństwo, miał Sołowjow już swojego poprzednika: Roberta Bensona²⁷, opisującego czasy ostateczne, nadejście Antychrysta i jego panowanie na ziemi. Dostrzega przeciwieństwo w świecie, z jednej strony istnieje idea porządku, a z drugiej idea postępu²⁸.

Jarzmo mongolskie nie trwa jednak w nieskończoność; zgodnie z rozwojem akcji *Krótkiej opowieści* narody europejskie wyzwalają się spod okupacji. „Wieku XXI przedstawia Europa unię państw mniej lub więcej demokratycznych: Stany Zjednoczone Europy”²⁹.

W tym momencie dziejów świata, jak pisze Sołowjow,

żył wśród małej liczby wierzących spirytualistów człowiek niepospolity - wielu nazywało go nadczłowiekiem - równie daleki od dziecięctwa ducha, jak od dziecięctwa serca³⁰.

Ów niezwykły człowiek ma 33 lata, jest myślicielem, a zarazem działaczem społecznym. „Jego umysł ukazywał mu zawsze prawdę tego, w co trzeba wierzyć, jak: Dobro, Bóg, Mesjasz. On wierzył w to wszystko, ale kochał tylko samego siebie”³¹. Chociaż kocha Boga, siebie stawia ponad Niego, daje to pole do działania dla szatana, bo choć człowiek ten wierzy w Dobro, to:

wszzechwidzące oko Wieczności widziało, że ten człowiek skłoni głowę przed potęgą zła, jeżeli tylko go podkupi - nie przez nikczemność uczuć i niskich namiętności, ani nawet nie przez wysoką ponęty władzy, ale przez potęchowanie jego bezgranicznej miłości własnej³².

Owa bezgraniczna miłość własna do pewnego stopnia daje się nawet wyjaśnić; człowiek ten był bowiem bezinteresowny i szlachetny, spirytualista, asceta i filantrop w jednej osobie. Kiedy dodamy do tych zalet jeszcze chęć uszczęśliwienia całej ludzkości, możemy podążać jego ścieżką rozumowania:

Chrystus przyszedł przede mną. Ja ukazuję się jako drugi, ale przecież to, co w porządku czasów zjawia się później, to w porządku idei jest wyższe. Ja przychodzę jako ostatni, na końcu dziejów! Właśnie dlatego, że jestem zbawcą ostatecznym i doskonałym. Pierwszy Chrystus jest moim zwiastunem. Jego posłannictwo polegało na tym, by poprzedzić i przygotować moje przyjście³³.

Nadczłowiek wywyższa się ponad Chrystusa, jako wspaniały dobroczyńca po-przysięga dać ludzkości to, czego nie dał jej jego poprzednik, obiecuje nie dzielić ludzkości na dobrych i złych, zapewnia, że będzie „prawdziwym przedstawicielem

25 W. S. Sołowjow, *Krótką opowieść o Antychryście*, przeł. L. Posadzy, Wrocław 1998, s. 5.

26 A. E. Odyniec, *Listy z podróży*, wyd. 2, Warszawa 1984, t. 1, s. 59-61.

27 R. H. Benson, *Pan świata*, przeł. S. Barszczewski, Poznań 1997.

28 L. Posadzy, *Krótką rozprawa o Antychryście*, wstęp [w:] R. Raffalt, *Antychryst*, przeł. Z. Bereszyński, Poznań 1996, s. 54.

29 W. S. Sołowjow, *Krótką opowieść*,... op. cit., s. 11.

30 Ibidem, s. 12.

31 Ibidem.

32 Ibidem.

33 Ibidem, s. 13.

tego Boga, który każe słońcu świecić na dobrych i złych, który spuszcza deszcz na sprawiedliwych i niesprawiedliwych”³⁴. Co więcej, niezwykle filantrop zapewnia, że nie będzie groził, jak Chrystus, Sądem Ostatecznym, przeciwnie będzie sędzią sprawiedliwym i dobrym,

sprawiedliwość będzie w moim sądzie; nie sprawiedliwością wynagradzającą, ale sprawiedliwością rozdzielającą. Ja rozróżnię jednych od drugich i dam każdemu to, co mu jest potrzebne³⁵.

Wspaniały dobroczyńca czeka na sygnał od Boga, czeka na wezwanie do ponownego zbawienia ludzkości. Niestety, lata mijają, a nadczłowiek nie otrzymuje od Boga odpowiedzi. Zaczyna się niepokoić, czy aby na pewno to on jest tym wybranym. Obawa przeradza się w przerażenie, boi się, że on - nadczłowiek, geniusz będzie musiał kłaniać się Galilejczykowi, gdy okaże się, że to on jest prawdziwym Zbawicielem. Ogarnia go zazdrość, prowadząca do nienawiści.

W takim nastroju zastaje go szatan, kusi go:

Synu mój najmilszy, w tobie upodobałem sobie. Dlaczego nie zwróciłeś się do mnie? Dlaczego czcisz tamtego, tego głupca i jego ojca? Ja Bóg i ojciec Twój! (...) Ja nie mam innego syna prócz ciebie. Tyś jest jedyny, jednorodzony, równy mnie. Ja ciebie kocham i niczego od ciebie nie żądam. (...) Wykonuj twoje dzieło w imię twoje, a nie w moje. Ja ci nie zazdroszczę. Ja ciebie miłuję. Niczego od ciebie nie potrzebuję. (...) Ja ciebie będę wspierał, nic w zamian nie żądając od ciebie³⁶.

Nadczłowiek zawiera przymierze z szatanem. Od tej chwili ogarnia go nowa siła, pełen natchnienia i mocy, pragnie jeszcze lepiej służyć ludzkości, pisze dzieło *Otwarta droga do powszechnego pokoju i szczęśliwości*. Książka zostaje przetłumaczona na wszystkie języki świata, zostaje bardzo entuzjastycznie przyjęta, zarówno przez czytelników, jak i krytyków. Ludzie w dziele nadczłowieka widzą objawienie prawdy zupełnej, nie jest to utopia, ale projekt możliwy do realizacji. Świat chrześcijański akceptuje zawarte w dziele przesłanie, napisane jest bowiem w duchu i z zachowaniem jego zasad. Autor dzieła staje się najpopularniejszym człowiekiem świata. Jednocześnie też potrzebujące jednoosobowej władzy wykonawczej Stany Zjednoczone Europy wybierają go dożywotnio na prezydenta.

Stopniowo wszystkie kraje świata oczarowane i zachwycone nowym władcą, uznają zwierzchnictwo cesarza. „Jeden rok wystarczy do założenia monarchii powszechnej w dosłownym i właściwym tego słowa znaczeniu”³⁷. W kolejnym roku rządów, nadczłowiek ogłasza nowy manifest:

Ludy ziemi! Dałem wam przyobiecały pokój. Ale pokój jest piękny jedynie w dobrobycie. Komu w pokoju grożą klęski ubóstwa, dla tego i pokój nie jest radością! Przyjdźcie zatem teraz do mnie wy wszyscy, którzy jesteście głodni i zziębnięci, a ja was nasycę i ogrzeję³⁸.

Następnie ogłasza reformę społeczną, która ostatecznie rozwiązuje wszystkie problemy ekonomiczne i na ziemi zapanowała pełnia dobrobytu.

Imperator nie zapomina o nikim, troszczy się także o zwierzęta. Sam nie je mięsa, wspiera towarzystwa opieki nad zwierzętami.

34 Ibidem, s. 14.

35 Ibidem.

36 Ibidem, s. 16.

37 Ibidem, s. 22.

38 Ibidem, s. 22.

Gdy już ludzkość zostaje nakarmiona i wszystkie potrzeby społeczno-ekonomiczne zostają rozwiązane, nadczłowiek zatroszczył się i o rozrywkę dla ludzki. Doskonale bowiem wiedział, czego jeszcze brak tłumowi. Do Rzymu, z Dalekiego Wschodu przybywa czarnoksiężnik Apoloniusz.

Był bez wątplenia człowiekiem genialnym. Pół Azjata, pół Europejczyk, biskup katolicki in partibus infidelium, łączył przedziwnie najnowsze wyniki i zastosowania technicznej wiedzy zachodniej ze znajomością i umiejętnością posługiwania się tym wszystkim, co jest istotnie rzetelnego i ważnego w tradycyjnym mistycyzmie Wschodu³⁹.

Tłum widział, że ów wspaniały człowiek przychodzi do cesarza i kłania mu się, mówiąc, że jest on prawdziwym zbawicielem. Apoloniusz zostaje przy cesarzu, bawiąc go i ludzkość najbardziej wymyślnymi sztuczkami. Tak mija kolejny, trzeci rok rządów nadczłowieka.

Uporawszy się z problemami politycznymi i gospodarczymi, imperator chce rozwiązać kwestię religijną. Chce zjednoczyć chrześcijaństwo. Jak zauważa Walicki, „genialny dobroczyńca ludzkości rządzi w duchu chrześcijańskim, zabiega o względy chrześcijan (którzy są już tylko nieznaczną mniejszością)”⁴⁰. Nadczłowiek, pragnąc zjednoczenia Kościołów chrześcijańskich, zwołuje sobór powszechny.

Najbardziej śmiało myśli w wizji Sołowjowa koncentrują się wokół przeniesienia stolicy Piotrowej do Petersburga oraz zmian w strukturze i funkcjonowaniu państwa. Wizja ta wydaje się być tylko marzeniem Sołowjowa, szans na jej realizację nigdy bowiem nie było⁴¹.

W obrębie chrześcijan różnych obrządków wielu przyznawało rację cesarzowi, przyłączając się do niego. Ale istnieli także ci, którzy z obawą i trwogą patrzyli na nowy światowy ład, wertowali księgi, zawierające przestania o nadejściu Antychrysta.

Do Jerozolimy, gdzie została przeniesiona stolica imperatora, przybywają uczestnicy soboru. Najważniejszą osobą jest nowo wybrany, ponieważ jego poprzednik zmarł w drodze na sobór, papież Piotr II. Głowa Kościoła katolickiego nie krył swej nieufności dla cesarza i jego towarzysza Apoloniusza. Kolejnym gościem był mnich Jan, przywódca Kościoła prawosławnego. Trzeci ważny uczestnik soboru to niemiecki teolog, profesor Ernest Pauli, przywódca protestantów.

Otwarcie soboru było okazałe. Dwie trzecie ogromnej świątyni, poświęconej unii wszystkich wyznań, zajmowały ławy i krzesła dla uczestników soboru. Trzecią część sali wypełniała wysoka estrada, gdzie - oprócz tronu imperatora i drugiego, nieco niżej, dla wielkiego maga, kardynała oraz cesarskiego kanclerza - ciągnęły się rzędy krzesel, których przeznaczenia nie znano. Na chórach były umieszczone orkiestry, a dwa pułki gwardii dział do salw uroczystych stały w szyku na sąsiednim placu⁴².

W takiej atmosferze rozpoczynają się obrady soboru. Po odsłuchaniu Marsza Ludzkości Zjednoczonej, czyli hymnu cesarza, głos zabiera inicjator spotkania:

Chrześcijanie wszystkich wyznań! Moi poddani i moi bracia najmiłsi! Od początku mego panowania, które Istota Najwyższa pobłogosławiła dziełami tak cudownymi i chwalebny, nie potrzebowałem ani razu skarżyć się na was. Zawsze wypełnialiście obowiązki wedle waszej wiary i waszego sumienia, ale to mi nie wystarcza. Ta szczerza miłość, którą czuję do was, bracia najmiłsi, pożąda zapłaty wzajemnej. Pragnę, aże-

39 Ibidem, s. 23-24.

40 A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej*,... op. cit., s. 560.

41 Kolejnym nietrafionym punktem wizji Sołowjowa jest opis stosunków Niemiec i Francji; przewidział je odwrotnie, niż to się stało po zakończeniu wojny. Ale to nieliczne punkty, w większości bowiem Sołowjow doskonale odczytuje kierunek dziejów ludzkich w XX wieku.

42 W. S. Sołowjow, *Krótką opowieść*,... op. cit., s. 30.

byście nie tylko z obowiązku, ale z serdecznej miłości uznali mnie za waszego naczelnika w tym wszystkim, cośmy podjęli na użytek rodzaju ludzkiego⁴³.

Obiecuje papieżowi Piotrowi II powrót na stolicę do Rzymu, przyrzeka również, iż wszystkie jego dawne uprawnienia i przywileje zostaną przywrócone. Jedyne czego żąda w zamian, to uznanie imperatora za obrońcę i protektora. Większość braci katolików entuzjastycznie reaguje na propozycję nadczłowieka, z radością przyłączają się do niego. Na propozycję nie przystaje jedynie papież Piotr II.

W kolejnych słowach imperator zwraca się do duchownych prawosławnych. Większość braci Kościoła wschodniego idzie w ślad za katolickimi przedstawicielami i zajmuje miejsce na estradzie. Jedynym, który nie reaguje na słowa imperatora jest starzec Jan. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku przedstawicieli protestantów, większość uczonych teologów entuzjastycznie przyjmuje słowa imperatora. Wyjątkiem jest profesor Pauli. Powstaje opozycyjna do imperatora grupa. Wtedy głos zabiera starzec Jan:

Wielki władco! Najdroższym dla nas w chrześcijaństwie jest sam Chrystus Pan. On sam, a wszystko pochodzi od niego, albowiem wiemy, że w nim mieszka cieleśnie cała pełnia bóstwa. Od ciebie, panie, jesteśmy gotowi przyjąć wszelkie dobro, jeżeli tylko w twej wspaniałomyślnej dłoni poznamy świętą dłoń Chrystusa Pana. Na twoje pytanie, co możesz uczynić dla nas, masz naszą szczerą odpowiedź: Tutaj, obecnie, przed nami wyznaj Jezusa Chrystusa, Syna Bożego, wcielonego, zmartwychwstałego, wywyższonego, który ma przyjść powtórnie - wyznaj Go, a my ciebie przyjmiemy z miłością jako prawdziwego zwiastuna jego drugiego chwalebego przyjścia⁴⁴.

Imperator jednak nie chce ukorzyć się przed Chrystusem. W tym momencie zrywa się wielka burza. Przeciwni władcy duchowni rozpoznają w imperatorze Antychrysta. Starzec Jan ginie porażony piorunem. Papież obrzuca anatemą imperatora, staje się to bezpośrednią przyczyną jego śmierci. Piotr II również ginie od uderzenia pioruna. Po tym zdarzeniu imperator opuszcza salę.

Pozostali, wierni Chrystusowi wyznawcy, prowadzeni przez profesora Paulego, udają się na pustynię, aby tam „oczekiwać niezawodnego przyjścia naszego prawdziwego Pana Jezusa Chrystusa”⁴⁵. Walicki zwraca uwagę na fakt, iż przewodnikiem i inicjatorem zjednoczenia był protestancki duchowny Ernest Pauli, co, według niego, świadczyło o tym, iż Sołowjow doceniał ekumeniczny potencjał drzemiący w protestantyzmie⁴⁶.

W czasie, gdy wierni pod przewodnictwem Paulego oczekują na pustyni na paruzję Chrystusa, pozostali kierowani przez imperatora, wybierają następcę papieża. Zostaje nim Apoloniusz. Jak pisze Dobieszewski: „wybór ten umocnił braterski związek imperatora i Apoloniusza i uczynił nierozzerwalną jedność Kościoła i państwa dla dobra obojga”⁴⁷. Tak, katolicy, prawosławni i protestanci podpisują akt zjednoczenia Kościołów.

Uroczystości trwały kilka dni, w których nowy papież cudotwórca dokonał dziwów tak nadzwyczajnych i niewiarygodnych, że opis ich byłby zupełnie niepotrzebny⁴⁸.

Do Jerozolimy, pod ukryciem, przybywa Pauli. Chce wykraść ciała zabitych: papieża i starca Jana. Okazuje się, że nie poddały się one procesowi rozkładu. W mo-

43 Ibidem, s. 30-31.

44 Ibidem, s. 35-36.

45 Ibidem, s. 39.

46 A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej...*, op. cit., s. 561.

47 J. Dobieszewski, *Włodzimierz Sołowjow...*, op. cit., s. 424.

48 W. S. Sołowjow, *Krótką opowieść...*, op. cit., s. 43.

mencie, gdy towarzyszący protestanckiemu duchownemu, chcą podnieść nosze z ciałami, zmarli powstają. Przemawia starzec Jan:

Przyszła godzina, abyśmy dopełnili ostatniej modlitwy, którą zmówił Chrystus Pan za swoich uczniów, aby byli jedno, jak On sam z Ojcem jedno jest. W myśl tej jedności Chrystusowej, uczcijmy, dziatki, naszego najmilszego brata Piotra. Niech w czasach ostatecznych pasie ostatnie owce Chrystusowe. Bracie, niech tak się stanie!⁴⁹.

Tymi słowami, w ostatnich dniach dziejów świata, starzec Jan uznaje zwierzchnictwo Piotra II. Tak dokonuje się prawdziwe zjednoczenie Kościołów: „w ciemności nocy, na samotnym wzgórzu”⁵⁰.

Apoloniusz czyni wiele cudów, umożliwia kontakt ze zmarłymi, rozwijając różne formy kultu szatana. Cesarz natomiast:

zaczął się czuć pewnie w dziedzinie religijnej i skoro pod natarczym natchnieniem tajemniczego głosu „ojcowskiego” kazał siebie ogłosić jedynym i prawdziwym wcieleniem najwyższego i powszechnego bóstwa, spadło nań nowe nieszczęście; przyszło ze strony zupełnie niespodziewanej: powstał Żydzi⁵¹.

Naród żydowski na początku uwierzył, że imperator jest prawdziwym Mesjaszem, to dzięki Żydom cesarz otrzymał władzę i osiągnął tak dużą popularność na świecie. Żydzi jednak szybko się rozczarowali. Okazało się, że imperator wcale nie jest Żydem, nie jest obrzezany. Kiedy odkryli, że nadczłowiek jest oszustem i samozwańcem, powstał przeciwko niemu.

Cesarz, który nie spodziewał się tak nagłego wybuchu, stracił panowanie nad sobą. Ogłosił edykt skazujący na śmierć wszystkich nieposłusznych poddanych Żydów i chrześcijan. Tysiącami i dziesiątkami tysięcy zostali wyrznięci ludzie, którzy nie zdążyli się uzbroić⁵².

Antychryst zostaje pokonany przez milionową armię żydowską. Ostatnie sceny ukazują Żydów i chrześcijan zmierzających w stronę Jerozolimy, którym ukazuje się Chrystus. Sołowjow tak opisuje paruzję: „I ujrzeli Chrystusa zstępującego ku nim, w szacie królewskiej, z ranami od gwoździ na dłoniach wyciągniętych”⁵³.

W zakończeniu utworu Sołowjow tłumaczy myśl, jaka towarzyszyła mu podczas pisania *Krótkiej powieści o Antychryście*:

przedmiotem tego obrazu nie jest powszechny koniec świata, ale jedynie rozwiązanie zagadki dziejów ludzkich: ukazanie się, wywyższenie i upadek Antychrysta⁵⁴.

Zdaniem Walickiego, wyjątkowość utworu polega na:

ukazaniu Antychrysta jako wielkiego filantropa, realizatora postępowych, humanitarnych ideałów, usiłującego nawet nadać tym ideałom formy chrześcijańskie⁵⁵.

Występujący tutaj dobroczyńca jest zupełnie odmienną postacią niż w klasycznych antyutopiach Orwella czy Zamiatina; to filantrop, który rzeczywiście chce uszczęśliwić ludzkość. Mamy tu jednak przykład całkowitego zafatšowania dobra,

49 Ibidem, s. 44.

50 Ibidem, s. 45.

51 Ibidem, s. 46.

52 Ibidem, s. 47.

53 Ibidem, s. 47-48.

54 Ibidem, s. 48.

55 A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej*,... op. cit., s. 561.

Krasicki przekonuje, iż właśnie na „nieustannym podawaniu się za dobro, polega istota apokaliptycznego zła”⁵⁶.

Z utworu płynie głębokie przekonanie Sołowjowa, iż ratunkiem dla zagrożonej Europy jest jedynie wierność aksjomatom, tworzącym świadomość kultury europejskiej.

Idei stanowiącej o bycie kultury europejskiej Sołowjow nie znajduje. Pod koniec życia, pełnymi rozczarowania słowami zwraca się do księcia Sergiusza Trubieckiego:

Wszystko się skończyło!... Dzieje świata, dzielone na starożytne, średniowieczne i nowoczesne są zamknięte!... Profesorowie historii powszechnej stali się zbyt czczeni... Przedmiot, który wykładają, stracił dla współczesnych żywotną doniosłość. Odtąd już niepodobna będzie mówić o wojnie białej i czerwonej róży. Wszystko to już minęło!... Ale z jakimże moralnym brzemieniem na barkach idą narody europejskie do wojny z Chinami!... Chrześcijaństwo nie istnieje, z idei pozostało tyle, co za czasów wojny trojańskiej, tylko że wtedy występowały do bitwy młodzieńcy, krzepcy bohaterowie, a dziś występują bezsilni starcy!⁵⁷.

Analizując *Krótką opowieść o Antychryście*, należy przeanalizować znajomość Sołowjowa z największym mistykiem dziewiętnastowiecznym Fiodorem Dostojewskim. Dostrzeżemy wtedy pewne podobieństwo obrazu Antychrysta przedstawionego przez Sołowjowa do Wielkiego Inkwizytora. Walicki uważa jednak, że zestawienie obu tych utworów: „wypaść musi pod każdym względem na korzyść Dostojewskiego”⁵⁸. Analizując zestawienia ich dzieł, Mikołaj Bierdiajew zauważa, że w przedstawionym przez Sołowjowa obrazie Antychrysta,

błędne jest to, że przedstawia się go, jako przyjaciela człowieka, jako humanitarystę, który urzeczywistnia ideał sprawiedliwości społecznej. W ten sposób usprawiedliwia się niejako najbardziej kontrowersyjne i obskurantkie teorie apokaliptyczne. W rzeczywistości o Antychryście należy raczej powiedzieć, że będzie on całkowicie nieludzki, i że zaprezentuje stadium skrajnej dehumanizacji. Więcej racji miał Dostojewski, przedstawiając zasadę antychrystusową jako wrogą wolności i gardząca człowiekiem”⁵⁹.

Bierdiajew przekonuje, że Wielki Inkwizytor Dostojewskiego jest po prostu głębszy. Trudno nie przyznać mu racji, ale nie do końca, bowiem nawet pobieżna analiza Apokalipsy świętego Jana pozwala dostrzec, że pierwowzór Antychrysta opisanego w Nowym Testamencie również początkowo ukryty jest pod maską dobroczynności.

Kolejnym zestawieniem, wartym analizy, jest porównanie *Krótkiej opowieści o Antychryście* z obrazem przedstawionym przez Leontiewa. Dostrzeżemy w nim wiele zbieżności.

Teorię kultury i rozwoju społeczeństw Leontiew zawarł w dziele *Bizantyzm i Słowiańszczyzna*. Zdaniem filozofa, rozwój zawsze przebiega w trzech etapach. Pierwsze stadium to „pierwotna jednorodność”, prostota; następnie elementy składowe ulegają procesowi indywidualizacji, stale wzrastającej różnorodności; prowadzi to do drugiego stadium „kwitnącej złożoności”. Gdy rozwój osiągnie swój punkt kulminacyjny, rozpoczyna się stopniowy proces rozpadu. Ów rozkład, prowadzi do ponownego „zmieszania i prostoty”. Taki podział i sposób wartościowania poszczególnych okresów stoi w całkowitej sprzeczności z systemem stworzonym przez Sołowjowa.

56 J. Krasicki, *O „sfalszowanym dobru”*, „Przegląd Powszechny”, nr 2/954, 2001, s.189.

57 E. H. Трубецкой, *Смерть В.С.Соловьёва*, в кн.: *Книга о Владимире Соловьёве*, Москва 1991, т. I, с. 346.

58 A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej*,... op. cit., s. 561.

59 M. A. Bierdiajew, *Rosyjska idea*, przeł. R. Papiński, Warszawa 1987, s. 217.

Według Leontiewa Europa, począwszy od końca XVIII wieku weszła w okres gnicia i rozkładu. By uchronić Rosję przed podobnym scenariuszem, należy zamrozić ją, by nie gniła. Początkowo autor *Biznatyizmu i Słowiańszczyzny* wierzy, iż Rosja jest w stanie stworzyć nowy typ kulturowy, oparty na dziedzictwie bizantyjskim: samodzierżawiu i prawostawiu. Dość szybko jednak zdaje sobie sprawę, że plan ten nie jest możliwy do wykonania. Przewiduje, że w przyszłości to socjalizm będzie główną ideą europejską. Historia Rosji może potoczyć się dwojako albo, jak zauważa Walicki, „jakiś car rosyjski stanie na czele ruchu socjalistycznego i zorganizuje go, zdyscyplinuje go, tak jak cesarz Konstantyn „zorganizował” chrześcijaństwo”⁶⁰, albo jak pisze Bierdiajew, spełni się druga możliwość przewidziana przez Leontiewa, gdzie „zdemokratyzowana i zeświecczona Rosja stanie się ojczyzną Antychrysta”⁶¹.

Trudno jednoznacznie ocenić i zinterpretować ostatnie dzieło Sołowjowa, *Krótką opowieść*, ostatnie lata życia filozofa odznaczały się bowiem dużą zmiennością, gwałtownością i pewną zagadkowością.

W kontekście *Krótkiej opowieści o Antychryście*, ideał „swobodnej teokracji” można odczytywać jako zaprzeczenie wcześniejszej koncepcji. Rosyjski myśliciel parodiuje swoją koncepcję zjednoczenia Kościołów i planu osiągnięcia Królestwa Bożego już na ziemi. Sołowjow dostrzegł jak wielkie zagrożenie może płynąć z jego wcześniejszej koncepcji, jak wielkie pole do działania daje ono szatanowi. Kolejni monografiści Sołowjowa zgodni są co do takiej właśnie interpretacji *Krótkiej opowieści o Antychryście*. Siergiej Lewicki pisze, że Antychrystowi-imperatorowi udało się to, „głoszeniu czego poświęcił Sołowjow najlepsze lata swojego życia: urzeczywistnienie powszechnej teokracji”⁶², a Krasicki dodaje, że ostatni utwór rosyjskiego filozofa, „to niewątpliwie autoparodia teokratycznych dzieł Sołowjowa: *Historia i przyszłość teokracji, La Russie et l’Eglise Universelle*”⁶³.

Wyżej wymienioną argumentację poddaje w wątpliwość Dobieszewski - jego zdaniem, utwór ten nie jest parodią swobodnej teokracji, jest to co najwyżej parodia możliwej zubażającej reinterpretacji jego koncepcji. Świadczyć o tym ma fakt, iż sołowjowska wizja teokracji składała się z trzech elementów - prócz kapłańskiej i cesarskiej (obecnych w *Krótkiej opowieści o Antychryście*) również prorocza. Ta ostatnia została pominięta w omawianym utworze, a to właśnie:

bez władzy proroczej jakiegokolwiek rzeczywiste, żywe oddziaływanie na siebie władzy cesarskiej i kapłańskiej zmieniać musiało się albo w mechaniczne ich rozdzielenie, albo w mechaniczną dominację jednej z nich⁶⁴.

Dobieszewski przekonuje, że właśnie z taką sytuacją mamy do czynienia w *Krótkiej opowieści o Antychryście*.

Jego pogląd podziela Sławomir Mazurek⁶⁵, w swej pracy *Filantrop, czyli nieprzyjaciel* również zwraca uwagę na element władzy proroczej. Badacz, co prawda, przyznaje, że *Krótką opowieść* jest karykaturą przedstawianych wcześniej przez Sołowjowa wizji idealnego systemu społecznego, ale karykatura ta dotyczy wypatrzania proponowanego przez niego porządku. Zdaniem Mazurka, *Krótką opowieść*

60 A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej*,... op. cit., s. 345.

61 Н. Бердяев, *Константин Леонтьев, Очерки из истории русской религиозной мысли*, Париж 1926, s. 212.

62 С. А. Левицкий, *Очерки по истории русской философской мысли*, Москва 1996, s. 209.

63 J. Krasicki, *W cieniu Antychrysta*, „Znak”, nr 11-12 (384-385), 1986, s. 100.

64 J. Dobieszewski, *Włodzimierz Sołowjow*,... s. op. cit., s. 425.

65 S. Mazurek, *Filantrop czyli nieprzyjaciel*, [w:] *W kręgu idei Włodzimierza Sołowjowa*, pod red. W. Rydzewski, Kraków 2002, s. 112.

nie miała być refutacją wypracowanego wcześniej utopijnego projektu, ale świadomym ostrzeżeniem przed jego zgubnymi deformacjami⁶⁶.

Proces ewolucji myśli Sołowjowa rozpoczął się od idealistycznego wyobrażenia powszechnego Zjednoczenia i Wszelchjedności, a zakończył wizją panowania Antychrysta.

Otwartym pozostaje pytanie, w jakim stopniu obraz przedstawiony w *Krótkiej powieści o Antychryście*, jest dekonstrukcją wcześniej stworzonej przez Sołowjowa koncepcji „swobodnej teokracji”, a na ile jest jedynie karykaturą, poprzez którą Sołowjow chce pokazać możliwe wypaczenia, które uprościłyby i zubożyły jego wizję. Czy pokazuje rozczarowanie filozofa wcześniejszym idealizmem, czy raczej jest wyrazem niepokoju o losy świata?

Przeprowadzona powyżej analiza pozwala stwierdzić, że dla filozofa *Krótką opowieść o Antychryście* stanowi, przede wszystkim okazję, by przestrzec świat. Pokazuje, że często nawet jeśli idea na początku, w swej istocie, jest dobra, to „przebywając” w świecie, pośród ludzi, może ulec pokusie i całkowicie się zmienić. Sołowjow pokazał jakie mogą być konsekwencje, jeżeli abstrakcyjna zasada, idealistyczna wizja ulegnie zwyrodnieniu, zafaszowaniu i błędnej interpretacji.

Bibliografia:

Bibliografia podmiotu:

- W. S. Sołowjow, *Krótką opowieść o Antychryście*, przeł. L. Posadzy, Wrocław 1998.
 W. Sołowjow, *Wielki spór i chrześcijańska polityka 1883*, przeł. T. Kwaśnicki, Warszawa 2007.
 W. S. Sołowjow, *Wybór pism*, przeł. J. Zychowicz, Poznań 1988.

B. C. Соловьёв, *Собрание сочинений*, XIV т., Брюссель 1966-1970.

Bibliografia przedmiotu:

- R. H. Benson, *Pan świata*, przeł. S. Barszczewski, Poznań 1997.
 M. A. Bierdiajew, *Rosyjska idea*, przeł. R. Papiński, Warszawa 1987.
 J. Dobieszewski, *Włodzimierz Sołowjow. Studium osobowości filozoficznej*, Warszawa 2002.
 F. Dostojewski, *Bracia Karamazow*, przeł. A. Wat, Warszawa 1984.
Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski, pod red. A. de Lazari, Łódź 1999.
 M. Klecel, *Włodzimierz Sołowjow: obecność zła*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny”, nr 3(57), 1990.
 J. Krasicki, *O „sfaszowanym dobru”*, „Przegląd Powszechny”, nr 2/954, 2001.
 J. Krasicki, *W cieniu Antychrysta*, „Znak”, nr 11-12 (384-385), 1986.
 M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2000.
 F. Nietzsche, *Antychryst. Próba chrześcijańskiej krytyki*, przeł. L. Staff, Kraków 2004.
 E. Odyniec, *Listy z podróży*, wyd. 2, Warszawa 1984.
 R. Raffalt, *Antychryst*, przeł. Z. Bereszyński, Poznań 1996.
 A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005.
W kręgu idei Włodzimierza Sołowjowa, pod red. W. Rydzewski, Kraków 2002.

66 Ibidem.

- Д. Андреев, *Пан мира. Метафилософия истории (1949-1956)*, Москва 1991.
- А. Аскольдов, *Религиозный смысл русской революции*, Москва 1918.
- Н. Бердяев, Константин Леонтев, *Очерки из истории русской религиозной мысли*, Париж 1926.
- С. А. Левицкий, *Очерки по истории русской философской мысли*, Москва 1996.
- Е. Н. Трубецкой, *Смерть В.С.Соловьёва*, в кн.: *Книга о Владимире Соловьёве*, Москва 1991.

III. Recenzje

Elżbieta Zielińska

filologia ukraińska, II rok SUM
I rok studiów doktoranckich na WSMiP, spec. ukrainoznawstwo

TRUDNE PYTANIA - TRAFNE ODPOWIEDZI

Recenzja książki *Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej*. Z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska

W 2009 roku ukazała się na polskim rynku wydawniczym kolejna, po *Historii Ukrainy 1772-1999* i zbiorze esejów *Nowa Ukraina. Nowe interpretacje*, książka prezentująca poglądy lwowskiego historyka prof. Jarosława Hrycaka. *Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej* to zapis cyklu rozmów, jakie z profesorem przeprowadziła Iza Chruślińska. Książce nie szczędzą pochwał Adam Michnik - autor wstępu, oraz Tomasz Stryjek, znany badacz ukraińskiej historiografii. Dziewięć spotkań Hrycaka z Chruślińską stało się okazją do poruszenia najistotniejszych tematów związanych z przeszłością, teraźniejszością i przyszłością Ukrainy oraz wyglądem stosunków z jej najbliższymi sąsiadami. Forma wywiadu sprawia, że skomplikowane treści stają się łatwo przyswajalne nawet dla osoby nie będącej specjalistą w sprawach ukraińskich.

Szczególnie interesującym jest trzeci rozdział książki zatytułowany: *Ukraina, rezultat awansu Zachodu*. Hrycak zdradza w nim podstawowe założenia, na jakich opierać się będzie nowa wersja historii Ukrainy, nad którą obecnie pracuje. Profesor omawia zmiany perspektywy badawczej, która dokonała się w spektrum jego zainteresowań od czasu ukazania się pierwszej interpretacji ukraińskich dziejów jego autorstwa w 1996 roku¹. Hrycak wyjaśnia przyczyny odejścia od paradygmatu narodowego i kreśli podstawy nowego modelu interpretacyjnego, w którym spojrzenie przez pryzmat narodowości ma być tylko jednym z wielu możliwych odczytań przeszłości. Tę specyficzną ewolucję poglądów lwowskiego historyka dostrzegł już parę lat temu Stryjek, który w swym studium historiografii ukraińskiej pt. *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość* pisał, że rozszerzenie perspektywy badawczej daleko poza kategorie narodowe umożliwia negację tezy o szczególnym tragizmie dziejów Ukrainy.

Nie oznacza to jednak - pisze Stryjek - opowiedzenia się za całkowitym odrzuceniem narodowego paradygmatu w historiografii, w interpretacji Hrycaka historia narodowa powinna pozostać jedną z wielu „historii”, takich jak historia europejska, kobieca, czy historia chłopstwa².

Usytuowanie Ukrainy na krawędzi Eurazji uczyniło ją terenem rywalizacji o granice etniczne i polityczne, stąd w interpretacjach wielu historyków ukraińskie ziemie pozostają areną dziejowej zawieruchy, a zamieszkująca je ludność ofiarą niekorzystnego położenia geopolitycznego. Hrycak stara się odkłamać mit, który trafnie określił Wołodymyr Wynnyczenko, twierdząc iż „do czytania historii Ukrainy niezbędny jest brom”³. Przeciwnie, wychodzi on z założenia, że historia Ukrainy nie jest ani lepsza ani gorsza niż dzieje innych narodów. Zdaniem Hrycaka dominują dziś na

1 Я. Грицак, *Нарис історії України. Формування української нації XIX-XX ст.*, Київ 1996.

2 T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość. Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991-2004*, Warszawa 2007, s. 751.

Ukrainie dwa dyskursy historiograficzne - postkomunistyczny i narodowy. Propagują one dwie sprzeczne wizje dziejów; pierwszy głosi odwieczny związek losów Ukraińców z Rosjanami i Białorusinami, wspólnotę kulturową trzech narodów wschodniosłowiańskich, dobrowolne połączenie się Ukrainy z Rosją w 1654 roku, które przyniosło obojętne korzyści; zgodnie z drugim projektem Ukraina należy do Europy, a całość jej dziejów polegała na walce z Rosją. W związku z tym mamy obecnie na Ukrainie do czynienia z poważnym konfliktem pamięci, polegającym nie tylko na tym, że określone wydarzenia historyczne interpretowane są w różny sposób, ale wręcz bywają one pomijane, wykreślane ze zbiorowej pamięci. Punkt widzenia Hrycaka usytuować można poza tymi dwoma sposobami myślenia o przeszłości Ukrainy. Zauważa on, że w świadomości wielu Ukraińców wariant postradziecki i narodowy współistnieją, a nawet pojawiają się symptomy kompromisu między wyznawcami tych dwóch wersji dziejów. Działa tu ciekawa zasada: im bardziej odległe wydarzenia, tym łatwiej o zgodę w ich interpretacji. Hrycak jest zwolennikiem procesu przemyślenia ukraińskiej historii, zapoczątkowanego w latach osiemdziesiątych przez Iwana Łysiaka-Rudnyckiego i Omeliana Pricaka, która polega na kształtowaniu wizji historii Ukrainy akceptowalnej dla wszystkich jej mieszkańców,

tworzeniu takiego sposobu myślenia, pisania i odpowiednio - tworzeniu takiej pamięci historycznej, która by włączała wszystkie regiony Ukrainy. Aby pokazywała, że różnorodność nie jest oznaką słabości, a na odwrót, w pewnych okolicznościach może stać się oznaką siły, ale w każdym wypadku jest normalnym zjawiskiem, z jakiego należy korzystać, a nie nad nim rozpacz⁴.

Rozdział czwarty i piąty *Przewodnika* stanowią rozważania nad specyfiką Galicji - małej ojczyzny Hrycaka, oraz rodzinnego miasta historyka, jakim jest Lwów. Na pytanie Chruślińskiej o cechy Galicjanina, profesor odpowiada trafną definicją: „Galicjanin to Ukrainiec otwarty na kulturę zachodnią. Galicjanin kocha Europę”⁵. Cel wpisania historii Ukrainy w szerokie spektrum europejskich dziejów, jaki stawia przed sobą Hrycak, może być efektem tego szczególnego galicyjskiego piętna. Lwów stanowi dla historyka szczególną przestrzeń, w obrębie jakiej w ciągu dziejów kształtowały się różnorakie mity. Historyk wymienia i charakteryzuje ukraiński, polski i żydowski mity Lwowa, wpływające na widzenie miasta przez różne narodowości, które je zamieszkiwały. Hrycak obala mit *Leopolis multiplex* - Lwowa wielokulturowego, dowodząc, iż lepsza dla określenia stosunków panujących w mieście w przeszłości jest kategoria wieloetniczności, ponieważ

według klasycznej definicji wielokulturowość oznacza, że choć istnieje obok siebie kilka kultur, żadna z nich nie jest zagrożona, żyją między sobą na równych prawach. Natomiast we Lwowie zawsze była jakaś grupa, która próbowała narzucić swoją dominację innym, nie tylko polityczną ale i kulturową⁶.

Kolejne trzy rozdziały-rozmowy dotyczą kształtu historycznych stosunków Ukraińców z trzema narodami: polskim, rosyjskim i żydowskim. Polskiego czytelnika z pewnością najbardziej zainteresuje pierwszy z nich. Hrycak omawia w nim najtrudniejsze zagadnienia polsko-ukraińskiej historii. W swoich wypowiedziach nie stosuje uników, w wyważony sposób mówi o wydarzeniach historycznych, wokół których trwa polsko-ukraiński konflikt pamięci, a więc o działalności OUN i UPA oraz tragedii wotyńskiej. W recenzji *Przewodnika*, zamieszczonej na łamach „Nowej Europy Wschodniej”

3 *Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z Jarostawem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska*, Warszawa 2009, s. 60.

4 *Ibidem*, s. 288.

5 *Ibidem*, s. 152.

6 *Ibidem*, s. 156.

Stryjek podkreśla znaczenie odważnego traktowania przez Hrycaka tych delikatnych tematów. Jak pisze:

trzeba pamiętać, że historyk ów jest autorem publikacji Tezy do dyskusji o UPA, w której w ocenie antypolskiej akcji na Wołyniu 1943 roku najbardziej ze wszystkich badaczy ukraińskich zbliża się do stanowiska zajmowanego przez polskich znawców problemu. Z tego powodu stał się obiektem krytyki po obu stronach granicy⁷.

Ostatni rozdział jest próbą odpowiedzi na pytanie *czy Ukraina w sensie modernizacyjnym skazana jest na powolność?* Hrycak jednoznacznie opowiada się za projektem europejskim w kształtowaniu polityki zagranicznej. Jego zdaniem Ukraina miała już okazję wypróbować rosyjskie wzorce rozwoju i za każdym razem podobny transfer idei ze wschodu kończył się klęską. Do najistotniejszych problemów, z którymi boryka się współczesna Ukraina zalicza brak konsolidacji społeczeństwa, podzielonego przez konflikt pamięci i nierozwiązaną kwestię językową, oraz słabość elit politycznych. Scenariusz dla Ukrainy nakreślony przez historyka rysuje się w ponurych barwach, profesor wróży problemy związane z brakiem bezpieczeństwa energetycznego, kryzysem demograficznym oraz falą emigracji zarobkowej. W wizji Hrycaka nie ma miejsca na iluzje: „Przed Ukrainą jest tylko jeden wybór: albo modernizacja, albo pozostanie trzeciorzędny, prowincjonalnym krajem”⁸.

Lektura *Przewodnika* autorstwa Hrycaka i Chruślińskiej skutecznie uniemożliwia zagubienie się w przestrzeni ukraińskiej historii, kultury i polityki. Zarówno ukrajinoznawcy, jak i laicy w sprawach związanych ze specyfiką naszego wschodniego sąsiada znajdą w nim wiele interesujących treści.

Bibliografia

Literatura podmiotu:

Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska, Warszawa 2009.

Literatura przedmiotu:

Blog profesora Jarosława Hrycaka [w:] <http://www.zaxid.net/blogauthor/2/>. Я. Грицак, *Нарис історії України. Формування української нації XIX-XX ст.*, Київ 1996.

T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość. Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991-2004*, Warszawa 2007.

T. Stryjek, *Jarosław Hrycak w następnej odstonie*, [w:] „Nowa Europa Wschodnia” nr I (IX) 2010.

7 T. Stryjek, *Jarosław Hrycak w następnej odstonie*, [w:] „Nowa Europa Wschodnia” nr I (IX) 2010, s. 140.

8 *Ukraina. Przewodnik*,... op. cit., s. 328.

Barbara Golonko

kultura Rosji i narodów sąsiednich, IV rok

ОТОБРАЖЕНИЕ ОБРАЗОВ РЕВОЛЮЦИИ В ФИЛЬМЕ МОРФИЙ АЛЕКСЕЯ ОКТЯБРИНОВИЧА БАЛАБАНОВА

В 2008 году на экраны кинотеатров России вышел фильм Алексея Балабанова под названием «Морфий». Мнения зрителей после просмотра разделились: одним он показался потрясающим, другим бессмысленным. Лично для меня, искусство это в первую очередь эмоция и балабановская картина произвела на меня яркое впечатление и вызвала эмоции, которые поглотили мой разум.

Сценарий фильма написан по мотивам цикла автобиографических рассказов Михаила Булгакова *Записки юного врача*. Это картина имеет ряд серьезных отличий от культовой работы Балабанова *Брат*. Своей манерой он напоминает скорее фильм *Про уродов и людей*.

Действие фильма переносит нас в Россию начала двадцатого столетия, в Россию, которая стоит на пороге революции, на границе между старым, отжившим и новым, неизвестным. Это эпоха нестабильности, исторических бурь, больших изменений и идеологических конфликтов, жертвами которых становятся герои Балабанова. Однако революция находится как будто вне границ действия фильма, она неощутима. Ее звуки не достигают провинции, где и происходит действие акции. Она еле-еле слышна, а кроме того, заглушена морфием, в силки которого впадает главный герой-врач.

Юный доктор Михаил Алексеевич Поляков (в этой роли выступил Леонид Бичевин) приезжает из столицы в сельскую больницу. Здесь он оказывает сопротивление всем трудом врачебной практики. В его распоряжении имеются фельдшер (Андрей Панин), две медсестры (Ингеборга Дапкунайте, Светлана Письмиченко), богатая библиотека со специальной медицинской литературой, виниловые пластинки с песнями Вертинского, и, самое главное, аптека, полная всякими медикаментами, в том числе и морфием. Молодой доктор, засучив рукава, быстро погружается в ритм врачебного графика работы. Передышку от непосильного труда он ищет в морфии. Наркотик является для него той сладкой пилюлей, которая, по сути, горька, и, в конце концов, приводит его к гибели.

Главный герой опьянен морфием, а остальные безымянные действующие лица фильма - беззаконием, пустыми лозунгами эпохи, всеобъемлющим варварством. Как революция, так и морфий одуряет человеческие умы, обольщает сердца. Выходит, что все наркоманы. Целая страна - это больные лечимые больными. Это замкнутый круг. Кажется, что ничто не в состоянии разбить его, а единственный выход - смерть.

Режиссер поднимает проблемы революционной России. Революция, по сути своей, оказывается ловкой изобличительницей расадника болезней русской души. Русские слепо верят в идеи революции, в ее бесовские наваждения. Они не видят ужасной действительности, не распознают недостатков новой политики государства. Народ прокладывает себе дорогу в будущее, одной ногой стоя на старом пути. Менталитет русского народа изображен в лицах суеверных крестьян, которые не доверяют медицинской науке, и чаще всего предпочитают шарлатанские методы псевдолечения. Их простота, с одной стороны, возбуждает жалость,

а с другой - злобу. Ведь как можно быть такими невосприимчивыми и ожесточенными? Кроме того, крестьяне вызывают страх у зрителей, когда поджигают усадьбу местного помещика. Балабанов этой сюжетной линией акцентирует болезненную борьбу между слоями общества. В то трагическое время неотесанные крестьяне огромными толпами шли против помещиков, громили их по-зверски.

Кульминационной сценой фильма является нападение волков на сани с доктором, который ночью, несмотря на бурную метель, мчится, чтобы сделать спасительный укол. Волки в христианской культуре - аллегорически представляют два из семи смертных грехов: чревоугодие и алчность. Образ главного героя обсуждаемой картины составляют неумеренность в еде и жадность. Морфий является для доктора спасительным средством, необходимым в его ежедневном рационе. В свою очередь, жадность побуждает доктора к воровству: запасы больничной аптечки со временем уменьшаются. Кроме того, волки символизируют самого дьявола, угрожающего стаду верующих.

В фильме дьяволом является как морфий, так и революция, провоцирующая анархию. Обе силы стремятся овладеть главным героем, *впрыснуть* яд в его кровь, *отравив* тем самым идеи, носителем которых он, как врач, является. А работа врача это не только профессия, но и призвание, искусство борьбы со смертью. И каждый медик должен свои обязанности выполнять, следуя голосу совести, руководствуясь клятвой Гиппократова. В свою очередь, доктор Поляков постоянно нарушает кодекс врачебной этики.

Нельзя оставить без комментариев сцены, которые имеют яркий натуралистский характер. Я имею здесь в виду те кадры из фильма, которые демонстрируют зрителю специфические аспекты врачебной деятельности, составляющие ее суть. Балабанов шокирует натурализмом, одновременно напоминая о ничтожности человека и ломкости его тела, о том, что человек лишь только материя. Каждый врач подвержен постоянному контакту с человеческим страданием, связан с чужой болью, кровью, нечистотами. Ежедневно он предстает перед лицом смерти. Это может привести к тому, что он перестанет видеть в пациенте живого, чувствующегося человека. Пациент может превратиться для него лишь в медицинскую проблему. Характер врача становится поневоле жестким - иначе он не выдержит такой напряженной работы. Доктор Поляков, чтобы преодолеть препятствия, любые повседневные сложности, использует деструктивный препарат. Кроме того он не такой уж талантливый врач. Он очень боится, что не сможет вылечить человека из-за своего недостаточного умения. Только после приема соответствующей дозы он чувствует себя освобожденным от уз собственного бессилия и последствий непрофессионализма.

В фильме восхищает сценография. Очень хорошо передана атмосфера. В целом в оформлении фильма большое внимание уделяется мелким деталям. Комната доктора именно такая, какая она действительно могла бы быть в то время. Все с педантичной точностью находится на своем месте. Все чистое, опрятное: постель, источающая аромат чистоты в спальне доктора, и сестры милосердия, сверкающие белизной костюмов, и блестящие пинцеты, даже снег на дворе режет глаза зрителям своей безукоризненной белизной. Словом, красота. Этот порядок вроде не гармонирует с тем, что происходит внутри героя. Таким образом, Балабанов создает контраст между тем, что снаружи и внутри, между материальным и душевным. Выходит, что все вокруг только маска, под которой кроется настоящий облик русских.

Портрет России начала XX века представлен с ювелирной точностью. Режиссер иллюстрирует проблемы минувшей эпохи: невежество толпы, деградацию личности и ломкость жизни. «*Морфий*» это фильм о падении России, гибели интеллигенции, а также об окружающем мире, где везде страх и подкрадывающиеся, как волки, люди. Балабанов показывает Россию, пораженную тяжелой боле-

зную - беснованием. Причина этого отупения заключена в революции. Именно революция - это источник человеческих трагедий.

Без сомнения, следует посмотреть балабановский «Морфий», хотя бы для собственного интеллектуального толчка. Несмотря на то, что картина Балабанова заставляет все-таки прочитать булгаковский оригинал, надо смотреть на нее как на отдельное, художественное произведение. Оно сделано мастерски.

IV. Studenckie Serie Translatorskie

*Jako alternatywę niemożliwości,
każde tłumaczenie powitać należy z uznaniem*

Anthony G. Oettinger

Przekład tekstów literackich nierozzerwalnie związany jest z procesami interpretacji i konkretyzacji. Implikuje tym samym konieczność transpozycji zarówno w obrębie szeroko pojmowanej treści, jak i formy utworu. Przygoda translatorska zasadza się zatem na niepewności, która inspiruje i motywuje. Jak zauważa Karl Dedecius:

Pomiędzy minimum i maksimum leży średnia możliwych wariacji (...) ¹.

Pomysł „Studenckich serii translatorskich” zrodził się w trakcie tegorocznych warsztatów *Przekład artystyczny - teoria i praktyka*. Próby translatorskie służyły pierwotnie jako narzędzie drobiazgowej analizy filologicznej tekstu i ilustracja mechanizmów tworzenia tłumaczeń literackich. To wiedza niezbędna do wypracowania umiejętności oceny jakości przekładów artystycznych. Materiałem badawczym stało się opowiadanie Michaiła Zoszczenki pt. *Aktor*. Dyskusje zaowocowały udanymi komentarzami krytycznymi, a radość płynąca z samej pracy nad tłumaczeniem sprawiła, że studenckie próby translatorskie przekształciły się w kontrpropozycje dla istniejącego polskiego przekładu utworu. Aktywność i zaangażowanie młodych, obiecujących translatorów przywołuje na myśl słowa cytowanego już Dedeciusa:

Tłumacz winien mieć ambicje samodzielnego badacza i odkrywcy ².

Zachęcam do lektury zarówno komentarzy ułożonych w polilog krytyczny, jak i serii przekładowej opowiadania Zoszczenki pt. *Aktor*, która pozwala uświadomić stopień interpretacyjności tłumaczonego tekstu w dążeniu do niemożliwego „maksimum”.

Ewelina Pilarczyk

---

1 K. Dedecius, *Notatnik tłumacza (Autoryzowany przekład z języka niemieckiego Jana Prokopa)*, Kraków 1974, s. 57, s. 30.

2 Ibidem, s. 24.

Irina Romańska

filologia rosyjska, IV rok

О ПРОШЛОЙ ЖИЗНИ, ГРАЖДАНАХ С ДОМУ И... ДРУГИХ ТРУДНОСТЯХ ПЕРЕВОДА

Критический комментарий перевода на польский язык рассказа
М. Зоценко *Актер*

Приступая к оценке перевода, прежде всего необходимо отметить характерные черты текста оригинала, к которым относятся: просторечье, частое употребление вводных слов, вульгаризмы, намеренно введенные в речь героев ошибки, ирония. Следует помнить, что произведение написано в форме сказа, для которого характерно наличие глаголов, стоящих в основном в конце высказывания, многократное повторение соединительных союзов (*а, и*), а также коротких предложений, придающих произведению определенную динамику.

Говоря об уровне содержания, необходимо указать на наличие в рассказе скрытого смысла, который заложен в метафоре театр - жизнь, актер - человек (гражданин). Театр в произведении является не только местом, где разворачиваются основные события, но и символизирует все российское общество, всю страну, где царит беспорядок, а пьянство и разбой встречаются на каждом шагу. Власти страны считают население неспособным к самостоятельной трезвой оценке всего происходящего, привыкшим верить словам верхов. Наличие в театре людей, строго следящих за соответствием реплик героев сценарию, указывает на то, что власть контролирует все сферы общественной жизни, в том числе и культурную. Для режиссера, который представляет собой значимую в театре фигуру, наделенную властью, обман публики - обычное дело. Ведь он заранее уверен, что «дурные» зрители вряд ли заметят какие либо недоработки в представлении. В свою очередь реакция самой публики свидетельствует о достаточно низком уровне культуры общества. Такое, казалось бы, элитарное место как театр, в произведении опускается до уровня широких, необразованных масс. Таким образом ситуация, описанная автором служит маскировкой тому, что он на самом деле хотел передать.

При оценке перевода следует отметить, что его создателю не до конца удалось воспроизвести форму текста оригинала, т.е. сказ. Переводчик, правда, использует просторечье, вульгаризмы, вводные конструкции, однако избегает преднамеренного введения ошибок в речь героев, а также употребляет слишком длинные предложения, в результате чего текст утрачивает свою динамичность и естественность, свойственную устной речи.

Для польского варианта текста характерна менее яркая выразительность. Перевод более нейтрален, чем оригинал, а его содержание не так глубоко, как содержание исходного текста.

Необходимо также обратить внимание, что новояз, который в польском языке не был настолько широко употребляем и развит, как в русском, в переводе может вызывать у читателя ощущение некоей искусственности, насильного введения данной лексики.

Некоторые словосочетания, такие как: «из прошлой жизни», «граждане с дому», «просветительная работа», представляют трудность при переводе в связи с тем, что их употребление в исходном тексте обусловлено культурными и историческими аспектами жизни страны в 20-30-е гг. XX века. К примеру, перевод словосочетания «из прошлой жизни» как «z rozaprzyszłego życia» вряд ли натолкнет читателя на мысль о том, что речь в данном случае идет о жизни в России в дореволюционное время, при старом режиме. И в целом употребление сочетания «z rozaprzyszłego życia» не совсем удачно, поскольку оно вызывает такие ассоциации, как реинкарнация или перевоплощение, а не связанные с какими-то событиями из прошлого.

Еще одним примером невозможности передачи смысла содержания, из-за наличия в тексте указания на определенные культурные особенности данной страны, является интертекстуальный элемент - название пьесы *Kto wino-vam?/Kto winien?*. У читателя текста оригинала этот извечный вопрос непременно вызовет чувство иронии. Такой способ мышления характерен для русского человека - вина за все жизненные несчастья возлагается не на самого себя и свое бездействие, а на кого-то другого, а зачастую на судьбу или злой рок. В свою очередь название пьесы в сочетании с ее содержанием, при условии, что читатель улавливает скрытый смысл, усиливает иронию. Безусловно, культурные различия ограничивают возможности перевода, однако информацию, касающуюся фрагментов текста, требующих дополнительного объяснения, можно было бы разместить как ссылку.

Подводя итог, можно сказать, что в целом автору перевода удалось передать основную функцию произведения - эстетическую, а также воссоздать картину происходящего, т.е. конкретную ситуацию, имевшую место в театре. Однако в силу определенных культурных и бытовых различий более глубокий смысл остается для поляков нераскрытым. Наверняка, каждый начитанный человек поймет метафору театр - жизнь, актер - человек, однако только хорошо знающий историю России читатель сможет сопоставить описываемую ситуацию с реальными событиями, уловить иронию и скрытый смысл произведения.

Sylwia Dziadosz

filologia rosyjska, IV rok

NIE ZRYWAJCIE AKCJI OŚWIATOWEJ, TŁUMACZU! ANALIZA KRYTYCZNA POLSKIEGO PRZEKŁADU AKTORA MICHAŁA ZOSZCZENKI

Opowiadanie Michaiła Zoszczenki *Aktor* jawi się współczesnemu czytelnikowi jako cenne studium zjawisk społecznych Rosji lat 20. XX wieku, których źródła należy się dopatrywać w sytuacji politycznej kraju. Ówczesne sowieckie władze dążyły bowiem do sprawowania absolutnej kontroli nad życiem swoich obywateli między innymi poprzez odebranie im wszelkich praw obywatelskich i politycznych, indoktrynację, cenzurę oraz rozwinięcie systemu donosicielstwa. W rezultacie działań partii społeczeństwo zostało uformowane w jednolitą masę, którą łatwo można było manipulować i rządzić. Zoszczenko stworzył w kreacjach bohaterów typy reprezentujące członków tej sztucznie zorganizowanej wspólnoty, będącej niejako kontynuacją *obszczi* - znaku rozpoznawczego czasów carskiej pańszczyzny. Owe prototypy postaw szeregowych obywateli autor pokazał z dużą dozą humoru i ironii, co wyrażać miało niewątpliwie wprowadzenie do utworu elementów idiolektu w postaci kolokwializmów, wulgaryzmów, a także licznych błędów językowych, charakteryzujących pośrednio autorów konkretnych wypowiedzi. Dodatkowo w celu wzmocnienia efektu komicznego pisarz dokonał deprecjacji nowomowy partyjnej mieszając ją z potocznym słownictwem niewykształconych ludzi. Zoszczenko jako mistrz skazu użył tego typu narracji, przejawiającego się w licznych wtrąceniach i inwersji czasownikowej, w celu nadania opowiedzianej historii pozorów autentyczności. Twórca opowiadania dopełnił ten efekt skonstruowaniem kompozycji szkatułkowej, gdzie czytelnik ma do czynienia z dwoma narratorami pierwszoosobowymi, całość zaś przyodził w krótkie zdania z dużą liczbą czasowników, wykrzyknień i zdań pytających, które czynią tekst niezwykle dynamicznym. Z kolei odwołanie się do rzeczywistości pozajęzykowej, frazeologizmy, jak również element intertekstualny osadzają dzieło głęboko w rosyjskich realiach. Ogólnie rzecz ujmując, otrzymujemy od Zoszczenki wizerunek radzieckiej rzeczywistości w niezmiernie atrakcyjnej i oryginalnej oprawie, zachęcającej do bardziej dogłębnego zapoznania się z problemem. Zrywając otoczkę stworzoną przez pisarza odkrywamy w utworze *Aktor* drugie dno: metaforę teatru, będącą lustrzanym odbiciem totalitarnego Związku Radzieckiego i jego obywateli, gdzie teatr ma obrazować władzę, a aktorzy - Rosjan. Pisarz zatroszczył się zatem o przeżycia estetyczne odbiorców, ale jednocześnie, uciekając się do języka ezopowego, dążył do odzwierciedlenia ówczesnych rosyjskich realiów i stanu kultury.

Mimowolnie nasuwa się pytanie, czy twórcom polskiego przekładu *Aktora* udało się uraczyć rodzimych czytelników tym, co serwował Zoszczenko swoim rodakom? Otóż niezupełnie. Tekst polskich tłumaczy stanowi jedynie erzac tego, co w istocie stworzył autor oryginału. Po pierwsze, utwór stracił na oryginalności i autentyczności, ponieważ w usta prostych i niewykształconych zoszczenkowowskich bohaterów włożone zostały wypowiedzi pozbawione błędów leksykalnych i gramatycznych, co też wpłynęło na niepełne przedstawienie charakterystyki postaci. O tym świadczą przytoczone niżej przykłady rozwiązań autorów polskiego przekładu *Aktora*: „nie ma” (w oryginale: „нету”), „podejść” („войти”). Tymczasem, moim zdaniem, należało

je przetłumaczyć w następujący sposób: „nie masz”, „wynić”, aby oddać nie tyle ich dosłowne znaczenie, co odpowiadające rosyjskim formom natężenie emocjonalne. Zastanawia fakt, iż tłumacze nie zastosowali zabiegu kompensacji, który pomógłby im zachować barwność dzieła. To, wydawałoby się drobne przeoczenie, świadome bądź nie, stało się brzemiennie w skutki, zneutralizowano bowiem kontrast pomiędzy nowomową a językiem potocznym. Ponadto niewiernie odtworzono realia w sformułowaniu „współobywatele z kamienicy” (w oryginale: „граждане с дому”), podczas gdy chodziło w danym fragmencie o bardzo małej powierzchni użytkowej. W wyniku pominięcia tego jakże ważnego kontekstu socjologicznego obraz człowieka radzieckiego burzy się, a zatem i rozumienie całości utworu przez polskiego czytelnika ulega zniekształceniu. Poza tym przekład *Aktora* sprawia wrażenie mało dynamicznego ze względu na okrojoną w stosunku do oryginału liczbę czasowników kończących zdania. Z tego też powodu nie udało się tłumaczom odwzorować rosyjskiego skazu, co więcej, nawet ślady polskiej gawędy są w tłumaczeniu znikome. W celu zauważenia rozdzwiewu pomiędzy odbiorem oryginalnego tekstu a percepcją przekładu wystarczy prześledzić poniższe wybory tłumaczy: „przydeptuje nogą żarówkę” („лампочки ногой давит”), „nie może podejść do rampy” („не может к рампе выйти”), „wierzgam na bandytów nogami” („ногами от грабителей отбиваюсь”), „zapuszcza mi grabę do kieszeni” („мне в карман лезет”). Takiego rodzaju transformacje znacząco deformują formalną stronę opowiadania wyjściowego, pozbawiając je lekkości i cech niepowtarzalnego stylu Zoszczenki. Można wręcz wnioskować, że daleko idące zmiany w obrębie formy pociągają za sobą modyfikacje na płaszczyźnie sensu, a te z kolei prowadzą do spłykania utworu, ograniczając jego interpretację wyłącznie do warstwy dosłownej.

Nie należy jednak zbyt pochopnie stwierdzać, iż przekład Seweryna Pollaka i Eugenii Siemaszkiewicz jest nieekwiwalentny. Tłumacze potrafili przecież oddać wtrącenia (np. „że niby”, „znaczy się”, „powiada”), wulgaryzmy („sukinsyn”) czy emocjonalność wypowiedzi („Wasia wyszedł!”; „Na pomoc!”). Co wydaje się niezmiernie istotne, udało się im dobrać ekwiwalenty funkcjonalne odpowiadające rosyjskim frazeologizmom jak widać w podanych cytatach: „Zęby na tym zjadłem” („Сами с усами”), „Jak kamień w wodę” („Как сгорели”).

Pollak i Siemaszkiewicz zbyt mocno skoncentrowali się na odtworzeniu poziomu formalnego utworu traktując niemal po macoszemu płaszczyznę semantyki i konotacji przy jednoczesnym zachowaniu funkcji estetycznej dzieła, aczkolwiek odmiennej od oryginalnej z uwagi na jej mniejszą intensyfikację.

Poważne zmiany dokonane w obrębie formy, w tym języka i stylu, a także w sferze konotacji doprowadziły praktycznie do wyeliminowania kontekstu socjologicznego i politycznego, na co wskazuje chociażby przetłumaczenie stwierdzenia głównego bohatera utworu: „из прежней жизни” w następujący sposób: „z poza-przeszłego życia”. W związku z tym komizm Zoszczenki opierający się właśnie na wyśmiewaniu przywar rosyjskiego zniewolonego i niewykształconego społeczeństwa w polskim tłumaczeniu jest niezauważalny. Sprowadzenie zaś elementu humorystycznego wyłącznie do komizmu sytuacyjnego nie pozwala na dogłębne analizowanie dzieła rosyjskiego pisarza. Przeszkodę w pojmowaniu *Aktora* jako metafory człowieka zniewolonego przez system totalitarny stanowi również przekłamanie „z kamienicy” (w oryginale: „с дому”), które wnosi całkowicie nowe treści do opowiadania, zaburzając jego percepcję. Pozostałe translatorskie potknięcia typu: „w kulisach” (zamiast: „w krzaki”), „w dzbanuszkę” (gdzie przekład powinien brzmieć: „w czerpaku”) i „dwa arbuzy” (prawidłowa wersja: „rozstrój żołądka”) nie wpływają na ogólny odbiór tekstu. Natomiast poważnym uchybieniem nazwać należy pozostawienie bez odpowiedniego przypisu tytułu utworu Aleksandra Hercena *Kto winien?*, do którego odwołuje się w swoim dziele Zoszczenko. Opatrzenie tytułu tegoż dzieła literackiego stosownym komentarzem zdecydowanie ułatwiłoby polskiemu czytelnikowi odczytanie

złożonej metafory skonstruowanej przez autora. Budzącym wątpliwości fragmentem przekładu opowiadania *Aktor* jest także następujące sformułowanie: „Nie zrywajcie, powiada, akcji oświatowej”. Warto tu zwrócić uwagę na nieuzasadnione użycie rusycyzmu „zrywać” i na niezbyt udaną zamianę rosyjskiej frazy „просветительная работа” na „akcja oświatowa”, gdyż bardziej trafne byłoby zastąpienie przytoczonych słów występujących w oryginale ich dosłownymi odpowiednikami, pasującymi jednocześnie do kontekstu, czyli kolejno: „niweczyć” i „praca”.

Przyczyna ograniczeń translatorskich doświadczonych przez polskich tłumaczy wynika przede wszystkim z różnic pomiędzy językiem tekstu wyjściowego a językiem przekładu, który, w przeciwieństwie do tego pierwszego, dysponuje ograniczoną możliwością tworzenia synonimów. Co więcej, polska mowa potoczna jest bardzo zbliżona do języka literackiego, dlatego też niemożliwym okazało się odzwierciedlenie przez Pollaka i Siemaszkiewicz komicznego zestawienia nowomowy i kolokwializmów. Mówiąc o *Aktorze* nie można zapomnieć o tym, iż jest to dzieło zanurzone w przeszłości Rosji, która ulegała odmiennym procesom historycznym niż Polska. Stąd trudność w uchwyceniu przez tłumaczy aluzji politycznych, odwołujących się do konkretnych rosyjskich realiów.

Aktor to utwór złożony z wielu poziomów, składających się na panoramę stosunków międzyludzkich w totalitarnej Rosji, a także ukazujących rolę władzy w formowaniu społeczeństwa. Metafora sztuki teatralnej stanowi zaledwie bodziec do rozważań na temat miejsca jednostki w zniewolonym państwie. W związku z powyższym analiza opowiadania Zoszczenki winna być wieloaspektowa, bowiem klucz do odczytania tekstu jako całości tkwi w każdym elemencie dzieła. Podjęta przez Pollaka i Siemaszkiewicz próba oddania oryginału, w moim przekonaniu niezbyt udana, uniemożliwiła polskim czytelnikom dogłębne zinterpretowanie utworu, „zrywając”, tym samym, „akcję oświatową” rosyjskiego pisarza.

Monika Gąsiorska

kultura Rosji i narodów sąsiednich, IV rok

ILE STAREGO W NOWYM, CZYLI O POLSKIM PRZEKŁADZIE AKTORA MICHAŁA ZOSZCZENKI

Michaił Zoszczenko to mistrz skazu i satyry na radzieckie społeczeństwo lat 20. XX wieku. Jednakże, aby przekonać się o wielkim kunszcie twórcy, trzeba by sięgnąć po oryginalne teksty, gdyż żadne tłumaczenie nie jest w stanie oddać atmosfery porewolucyjnej Rosji. Polskiemu czytelnikowi tę rzeczywistość próbuje przybliżyć Seweryn Pollak wraz z Eugenią Siemaszkiewicz w przekładzie m.in. opowiadania *Aktor*. Na ile tłumaczom udało się ta sztuka, spróbujemy dowieść poniżej.

Tekst Zoszczenki wyróżnia się tym, że w zwartej formie jest w stanie przekazać maksimum treści. Poprzez lakoniczne, często wykrzyknikowe wypowiedzi utwór jest dynamiczny, żywiołowy, emocjonalny, przesycony językiem potocznym. Dzieło rozpoczyna krótki wstęp narratora, po którym następuje właściwa treść. Bohater opowiadania jawi się tu jako typ, przedstawiciel ogółu, wokół którego gromadzą się inne postaci. Nie poznajemy ich bezpośrednio, nie wiemy, jak wyglądają. Jedyne, co ich wyróżnia to język, często okraszony nienormalną leksyką (wulgaryzmy, błędy w wymowie, itp.). Każdy mówi z manierą właściwą sobie, dzięki czemu postaci są barwne, wyraziste, bliskie czytelnikowi.

Miejsce akcji - teatr, który w tekście oryginału stanowi metaforę państwa totalitarnego, kontrolowanego przez odpowiednie władze („многие театральные спецы - видят, не по пьесе слова - из кулис выходят”). Tytułowy aktor to marionetka w rękach owych władz, ofiara systemu (bohater ma zagrać rabowanego kupca, tymczasem w trakcie spektaklu sam zostaje ograbiony).

Jeśli przyjrzymy się efektowi końcowemu pod kątem translatorskim, dostrzeżemy, że Pollakowi i Siemaszkiewicz nie udało się oddać tej atmosfery - ich tłumaczenie zostało całkowicie pozbawione politycznego kontekstu. W związku z tym, polski czytelnik otrzymuje jedynie zabawną historię o aktorze-amatorze, ograbionym z oszczędności podczas gry na scenie. Co za tym idzie, także postaci zostają „ugładzone”. Wszelkie wulgaryzmy przybierają łagodniejszą formę, bohaterowie nie posiadają silnej osobowości, działają pod wpływem emocji i chwili. Nie mało problemów sprawiła tłumaczom fraza „из прежней жизни”. Zaproponowali oni wariant „z poprzedniego życia”, wprowadzający odbiorcę w lekką konsternację. Reinkarnacja? Nic bardziej mylnego, ale jak stwierdzić w jednym krótkim zdaniu, że sztuka została napisana przed rokiem 1917? I to jeszcze bez prób objaśnienia sytuacji? Kolejnym niepotrzebnym chwytem użytym przez tłumaczy było zastosowanie zbyt dużej ilości zaimków wskazujących i dzierżawczych, które można by pominąć. Wystarczy przytoczyć początek opowiadania, by przekonać się o słuszności stwierdzenia:

To opowiadanie jest samą prawdą. Zdarzyło się to w Astrachaniu. Tę historię opowiedział mi pewien aktor-amator. Oto jego opowieść.

Ostatnie, co należy podkreślić, to fakt naturalnej archaizacji przekładu. Czytelnik ma przed oczami wersję z połowy lat 80., ze zwrotami, których dziś byśmy nie

użyli. Naturalną jest więc potrzeba nowego, współczesnego opracowania, które jednocześnie bardziej odpowiadałoby oryginałowi.

Przypatrując się tekstowi na poziomie socjologicznym i treściowym, również odnosimy wrażenie, że Pollak i Siemaszkiewicz nie do końca poradzili sobie z tłumaczeniem. O ile wariant przez nich zaproponowany spełnia funkcję estetyczną, o tyle dobór środków językowych nie zawsze pozwala wiernie oddać treść oryginału. Przede wszystkim, tłumacze zrezygnowali z nowomowy, tak silnie funkcjonującej kiedyś w języku rosyjskim. Nie sposób oddać rzeczywistości innego państwa czy atmosfery w nim panującej bez odpowiedniej leksyki. Język polski, w porównaniu z rosyjskim, jest ubogi w tego typu słownictwo i dlatego niedobór środków leksykalnych zmusił tłumacza do poszukiwania innych wariantów. A co powoduje tworzenie się nowej leksyki? Życie. Rzeczywistość pozajęzykowa bardzo silnie wpływa na słownictwo. Trzeba znać realia, by móc zrozumieć sytuację i odpowiednio ją przekazać. Czytelnika, który zapoznał się z oryginałem, porazi więc tłumaczenie frazy „граждане с дому” jako „współobywatele z mojej kamienicy”. Z czym polskiemu odbiorcy kojarzy się kamienica? Przestronny dom, solidne fundamenty, kilka pokoi, łazienka. I w dodatku - „z mojej kamienicy”! Czyżby bohater był jej właścicielem? Takiemu to dobrze, pomyśli polski czytelnik. A teraz radzieckie realia - domy komunalne, dziesiątki rodzin gnieźdzących się na kilkudziesięciu metrach kwadratowych, wspólna kuchnia i łazienka. Aż dziw bierze, skąd u Pollaka - specjalisty od rosyjskiej literatury - takie porównanie.

Jako kolejny przykład rzeczywistości pozajęzykowej warto przytoczyć wspomnianą już frazę „из прежней жизни”. Po rewolucji październikowej zaczęła się budowa nowego świata, więc łatwo było wyznaczyć granicę starego i nowego. To, co miało miejsce przed rewolucją otrzymało miano starego. Polska propozycja „z pozaprzeszłego życia” jest bardzo niejednoznaczna, zwłaszcza dla kogoś, kto nie wyjaśnił swoich wątpliwości konfrontując przekład z tekstem oryginału. Kolejnym, niezwykle wymownym przykładem, jak bardzo realia wpływają na odbiór tekstu jest fragment „многие театральные спецы - видят, не по пьесе слова - из кулис выходят”. To nie nikt inny, jak tajniacy stojący na straży porządku, nawet w teatrze. By nie dopuścić do sabotażu, by wszystko szło tak, jak postanowiono. Czy „różni teatralni fachowcy” zaniepokojeni wyszli by „zza kulis” tylko dlatego, że „idą słowa nie według sztuki”, jak zaproponowali tłumacze? A może to po prostu aktorska interpretacja roli? Po co wybijać artystę z rytmu? Po raz kolejny nie udało się tłumaczom oddać sygnału odsyłającego do radzieckiej rzeczywistości, pokazać, że nawet sztuka, tak jak i inne dziedziny życia, była pod ścisłą kontrolą służb mundurowych; że tak naprawdę teatr był fikcją. A jak wyjaśnić szybką rewizję przeprowadzoną na amatorach? Oczywiście, że odpowiednie służby były na miejscu, stąd błyskawiczna reakcja z ich strony.

Jak pokazuje powyższa analiza, trudność w przekładzie polega przede wszystkim na niedoborze słownictwa opisującego nieznaną czytelnikowi rzeczywistość. Tłumacz może użyć zwrotów zrozumiałych dla odbiorców, nie oddając tym samym zawołanych realiów przedstawionych w oryginale. Jeszcze ważniejszym czynnikiem jest nieznanostwo realiów, chociaż w tym przypadku zawsze można dodać przypis, wyjaśniający dane zjawisko. W ten sposób łatwo uniknąć błędu przy tłumaczeniu. Jak widać, treść *Aktora* stanowiła dla tłumaczy duże wyzwanie. Na pozór prosty utwór, kryje w sobie tyle problematycznych elementów, których nie sposób dostrzec sięgając wyłącznie po tekst przekładu. Należy pamiętać, że wariant Pollaka i Siemaszkiewicz nie jest jedynym możliwym i dopuszczalnym. Warto także mieć na uwadze fakt starzenia się przekładu i po wnikliwej lekturze raz jeszcze zadać sobie pytanie: na ile tłumaczowi udało się zachować „ducha Zoszczenki”?

Michaił Zoszczenko

Aktor

Na język polski przełożyła: Ewelina Dziadosz
filologia rosyjska, IV rok

Historia ta wydarzyła się naprawdę. Miała miejsce w Astrachaniu. Opowiedział mi ją pewien aktor-amator. Oto co usłyszałem:

- Pytacie się mnie, obywatele, czy byłem aktorem? Ano, byłem. W teatrze grałem. Z wielką sztuką żem się zetknął. Ale dla mnie ona bzdurna jest. Nic szczególnego. No, ale jakby tak pomyśleć, to w tej sztuce jest dużo dobrego.

Wychodzisz, proszę ja ciebie, na scenę - widzowie patrzą. Wśród nich znajomi, krewni od strony żony, obywatele-sąsiedzi. Patrzysz, - wysyłają ci znaki z parturu, że niby odwagi nie trać, Wasia, cała naprzód. A ty im na to, proszę ja ciebie, że niby spokojna głowa, obywatele. Się grało, się wie!

Ale jakby tak pomyśleć, to nie masz w tym fachu nic dobrego. Więcej sobie człowiek krwi napsuje.

Pewnego razu sztukę *Kto winien?*¹ żeśmy wystawiali. Z dawnych czasów jeszcze. Bardzo mocna. W jednym z aktów, na oczach publiczności, rabusie kupca okradają. Co zresztą bardzo naturalnie wychodzi. Kupiec, proszę ja ciebie, krzyczy i nogami się broni. A rabusie dalej swoje. Straszna sztuka.

No, ale żeśmy ją wystawili.

Tuż przed spektaklem ten, co grał kupca, nieźle sobie dziabnął. I tak go rozłożyło, że każdy widzi - kupca dziś z niego nie będzie. A jak na scenę wyjdzie, specjalnie żarówki nogami rozgniata.

Reżyser Iwan Pałycz² mówi do mnie:

- Nie można wypuszczać go w drugim akcie. Porozgniata, skurczybyk, wszystkie żarówki. Może wy, mówi, zamiast niego zagracie. Widze są głupi, nawet się nie spostrzegą.

A ja na to :

- Nie no, obywatele, nie mogę, mówię, wyjść na scenę. Nic z tego. Ja żem jest już, mówię, lekko na cyku. Ledwie kontaktuję.

Ale on dalej swoje:

- Ratujcie, obywatelu. Chociaż w jednym akcie zagrajcie. Może tamten aktor już się wtedy ocknie. Nie niweczcie, mówi, pracy oświatowej.

No i namówili mnie. Wyszedłem na scenę. W trakcie sztuki wyszedłem - tak, jak stałem. W swojej marynarce, portkach. Tyle, że bródkę czyjąś sobie przykleiłem. No i wyszedłem. A widzę, choć głupi, od razu mnie poznali.

- Ejże - mówią - to przecie Wasia wyszedł. Nie trać odwagi, że niby, wał na całego.

Ja im na to:

- Nie wypada, obywatele, odwagi tracić - kiedy, mówię, moment jest krytyczny. Obywatel artysta, ten tego, na gazie jest i na scenę wyjść nie może. Pawia puszcza.

1 *Kto winien?* (ros. *Кто виноват?*) - powieść Aleksandra Hercena mówiąca o zgubnym wpływie despotycznego sposobu sprawowania władzy na indywidualność jednostki. Tytuł stał się odwiecznym pytaniem Rosjan o odpowiedzialnych za sytuację polityczną kraju - przyp. tłum.

2 Pałycz (ros. Пальич) - potoczna forma patronimikum Pawłowicz (Павлович) utworzonego od imienia Paweł (Павел).

Akcja się rozpoczęła.
Gram ja kupca. Krzyczę, proszę ja was, bronię się nogami. I czuję, jakby ktoś z amatorów naprawdę po kieszeniach mi grzebał.
Zapiąłem marynarkę. I chodu od aktorów.
Bronię się przed nimi. Dostłownie po gębach ich piorę. Jak babcię Kocham!
- Nie podchodźcież - mówię - kanalie, na miłość Boską.
A oni - ze sztuką zgodnie - tylko napierają i napierają. Portfel mi wyciągli (całe 18 czerwonońców³⁾ i już łapią za zegarek.
Krzyczę nie swoim głosem:
- Gwatttu, rety, że niby obywatele, naprawdę portfel mi gwizdnęli.
A przez to zamierzony efekt osiągnęłam. Głupi widze się cieszą i brawo biją.
Wrzeszczą:
- Dalej, Wasia, dalej. Broń się, złociutki. Wal tych łajdaków po łbach.
Ja krzyczę:
- Nic, nic to nie daje, bracia!
I po łepetynach dostłownie piorę!
Widzę - jeden amator aż krwią optywa, a inni łajdacy z furią nacierają.
- Obywatele-bracia - wołam - o co chodzi? Za co niby tak cierpieć mam?
Wtem reżyser wychyla się zza kulis.
- Dzielny z was chłopak, Wasia - powiada. Wybornie, mówi, swoją rolę odgrywacie. Tak trzymać!
Widzę, że wrzaskami nic tu już nie zdziałam. Co bym nie krzyknęła - wszystko według sztuki idzie.
Padłem na kolana.
- Bracia - mówię - Obywatelu-reżyserze, Iwanie Pałyczu! Dłużej tego nie zniosę! Opuść pan kurtynę. Ostatnie, mówię, oszczędności kradną na poważnie.
Tu już wielu speców od teatru widzi, że słowa nie ze sztuki są - zza kulis wychodzą. Sufler, Bogu dzięki, też ze swojej budki wyłazi.
- Zdaje się, że kupcowi naprawdę portfel zwędzili.
Opuścili kurtynę. Przynieśli wody w garczku. Dali mi się napić.
- Bracia - mówię - Obywatelu-reżyserze, Iwanie Pałyczu! Co to ma znaczyć?
W trakcie sztuki - mówię - ktoś mi portfel gwizdnął.
Była rewizja. Tylko, że pieniądze nie znaleźli. A pusty portfel ktoś w krzaki cisnął.
No i pieniądze przepadły. Jak kamień w wodę.
I wy jeszcze mówicie - sztuka? Wiem coś o tym. Nie raz się grało.

---

3 Czerwoniec - nazwa wyższych nominałów waluty będącej w obiegu w latach 1922-1947 w ZSRR.

Michaił Zoszczenko

Aktor

Na język polski przełożyli:

Dagmara Bożek, Kinga Dziwińska, Patrycja Draj, Monika Gąsiorska,

Radostaw Sandecki, Marcin Skiba

kultura Rosji i narodów sąsiednich, IV rok

Historia ta zdarzyła się naprawdę. W Astrachaniu. Opowiedział mi o tym znajomy aktorzyzna. Oto jego opowieść:

Pytacie mnie obywatele kochane czy byłem aktorem? No, byłem. W teatrze grałem. Zetknąłem się z wielką sztuką. Ale to lipa jest. Nic w tym wyjątkowego. Pewnie, jeśli się zastanowić, ma ten fach swoje zalety. Dajmy na to, wychodzisz na scenę, publiczność patrzy. A wśród niej znajomi, krewni żony, obywatele-sąsiady. Patrzysz, oko puszczają z parteru, że, niby, uszy do góry, Wasia, rób swoje. A ty, rozumie się, znaki im dajesz, niby to przestańcie obywatele. Jasne, się wie. Ale jeśli dłużej pomyśleć, to w tej robocie niewiele dobrego. Tylko krwi sobie napsujesz. Raz, na ten przykład, wystawialiśmy *Kto winien?*. Sztukę ze starych dobrych lat. Mocna rzecz. Tam, znaczy się, w jednym akcie, zbóje na oczach widzów kupca grabią. Bardzo naturalnie to wychodzi. Znaczy się, kupiec wrzeszczy, nogami się zapiera. A oni go golą. Straszna sztuka. Tak więc wystawiliśmy tą sztukę. A tuż przed spektaklem jeden aktorzyzna, który miał grać kupca, zapił. I w tej gorącej atmosferze tak go zwałiło z nóg, że, widać, facet nie zagra. I co wyjdzie na scenę, to nogą w oświetlenie.

Reżyser Iwan Pawłowicz do mnie: Nie da rady, mówi, z czym do ludzi. Wszystkie lampki sukinsyn wytłucze. Może, mówi, ty zamiast niego zagrasz. Publiczność - głupia, nie zrozumie. Nie mogę obywatele, mówię, wyjść na scenę. Nie proście. Mówię - dopiero co dwa arbuzy obróciłem. Kiepsko kojarzę. Mówi - poratuj bracie. Choć przez jeden akt. Może potem tamten dojdzie do siebie. Nie gaś, mówi, kaganka oświaty.

Uprosil. Wyszedłem. Tak w sztuce było. Wyszedłem jak stałem. W swojej marynarce, spodniach. Tyle co cudzą brodę przykleiłem. Wyszedłem. A publiczność choć walnięta, na mój widok uśmiechnięta. A, Wasia, krzyczeli, nareszcie wyszełeś. Uszy do góry, Wasia, rób swoje! Mówię, wstydzić się, obywatele nie ma co, sytuacja kryzysowa. Artysta, mówię, na gazie i na scenę wyjść nie może. Rzyga.

Zaczęło się. Gram kupca. Krzyczę, znaczy się, bronię się rękami i nogami. I czuję, jakby któryś aktorzyzna kieszenie mi wywracał. Podwinąłem marynarę. I dawaj w bok od artystów. Oganiam się od nich. Po mordach leję. Na pohybel! Wara hołoto, mówię, pókim dobry. A ci zgodnie z planem napierają i napierają. Portfel mi gwizdnęli (18 dych) i do zegarka się dobierają. Krzyczę nieswoim głosem: Milicja, obywatele, toż normalnie grabią! I od tego pełny efekt osiągam. Publiczność zachwycona klaszcze - a to ćwoki. Krzyczą: Dawaj, Wasia, dawaj, głupka nie udawaj. Jazda z diabłami, wal ich po łbach! Krzyczę: Nie da rady chłopacy! I sam tłukę po baniach. Widzę, jeden aktorzyzna krwawi, a pozostałe szumowiny rozkręciły się i napierają. Chłopacy, krzyczę, co to ma być? Za jakie grzechy? Wtem reżyser zza kulis się wychyla. Dobra robota, mówi, Wasia. Świetnie rolę prowadzisz. Tak trzymać. Widzę, na nic moje wrzaski. Co nie krzyknę, wszystko jak ze scenariusza idzie. Na kolana padłem. Chłopacy, mówię, panie reżyserze, mówię. Nie mogę dalej! Kurtyna! Poważ-

nie, mówię, ostatnie oszczędności zabierają. Tu liczni teatralni ideolodzy, widzą, że nie jak w scenariuszu stało, zza kulis wychodzą. Sufler, podziękować, z budki wylazi. Zdaje się, mówi, faktycznie kupcu portfel świsnęli. Kurtyna opadła. Wody mi przynieśli. Pić dali. Chłopacy, mówię, panie reżyserze, mówię. Co jest? W trakcie sztuki, mówię, ktoś mi portfel podprowadził. Zrobili rewizję. Ale pieniędzy i tak nie znaleźli. Pusty portfel ktoś w krzaki rzucił. Jak w wodę. Mówicie - sztuka? Jasne, się wie. Grałem.